

**VÄ'LDDKÅADDLÂNJI MIÂRKTEEI ARKEOLOOGLA
PÄÄI'K/SÂÂ'J VARK -inventâsttmõõžž SOVA-lää'jj 3 § meâldlaž
pirrõsvaikktoõzzi ärvvtõõllmõš**

**Musealágádus
Museovirgádâh
Mu'zeikoontâr**

VÄ'LDDKÄÄDDLÂNJI MIÂRKTEEI ARKEOLOOGLA PÄÄI'K/SÂÂ'J VARK -inventâsttmõõžž SOVA-lää'jj 3 § meâldlaž pIRRõsvaikkTõõzzi ärvvtõõllmõš

Raajji: Teija Tiitinen & Teemu Mökkönen
Mu'zeikoontâr, Kulttuurpirrõskääzzkõõzz

Lää'kk kaart:

Vuõssmõs riâdd: Hauensuoli (Nu'kkẽžčue'II) (Gäddtarmen)(Kaisa Lehtonen, AKDG433:1, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr); Ruõcc-čuä'lmm VARK-vu'vdd, päi'kk Patteri Katarina (Helena Ranta, AKDG6188:7, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr).

Nu'bb riâdd: Kastelli Linnakangas (Vesa Laulumaa, AKDG6942:2, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr); Vuânḡamsââ'jj XXIX:3 (Tâ'vv-Leppävaara) (Eetu Sorvali, snimldõk 3338:12, KAMU Espoo gââradmu'zei); Uittamonsalmi (Pekka Kivikäs, K2336/04169, KõskkLää'dd mu'zei).

Kuälmad riâdd: Ravattula Ristimäki (Teija Tiitinen, AKDG5981:2, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr); Jierstirova šee'llemkää'ppriâžldõõgg, päi'kk Seitakivenmaa (Petri Halinen, AKDG6960:1, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr).

Musealágádus
Museovirgádâh
Mu'zeikoontâr

Siiskõs

1. Jää'dtummuš	1
1.1 Arkeolooglaž kulttuurä'rbb	1
1.2 Pirrõsärvtõõllmõõžž čõõdtummuš	2
2. VARK-inventâ'sttem	2
2.1. Siiskõs, täävtõõzz da kõskkvuõtt jee'res plaanid.....	2
2.2. Inventâsttmõõžž vuâđ da tuejjumuš.....	4
2.3 Inventâsttmõõžž puäđõõzz vuä'nkânji	5
3. Vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž täävtõõzz da tuejjummuš	6
3.1 Ärvvtõõllum pirrõsvaaiktõõzz	6
3.2 Ärvvtõõllmõõžž tuejjummuš	7
3.3 Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž pannaainâsvuõtt-tuejeeja.....	7
4. Vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž kõskksa puäđõõzz	8
4.1 Sosiaal'la vaaiktõõzz	8
4.2 Ekoloogla vaaiktõõzz	8
4.3 Kulttuurpirrõs- da kue'stelmvaaiktõõzz	10
4.4 Tällõõzzla vaaiktõõzz da vaaiktõõzz luâttväärai äü'kkummša	11
4.5. Meeraiõskksa vaaiktõõzz.....	12
4.6 Jee'res vaaiktõõzz	12
4.6.1 Inventâsttmõõžž vuõiggâdvuõttvaaiktõõzz	12
4.6.2 Vaaiktõõzz kää'vvtummša.....	13
4.6.3 Inventâsttmõõžž vaaiktõõzz jee'res mäddâânmõ'sše	15
5. Vaajtõsmäainai verddõõllmõš	16
6. Teâttkääiv	18

Meâlddõs 1. Õ'htekeässmõš vä'lddkââdlânji miârkteei arkeolooglaž paai'ki inventâsttmõõžž vaaiktõõzzi ärvvtõõllmest

1. Jää'dtummuš

Museokoontâr lij čöõdtam vä'lddkääddlânji miârkteei arkeolooglaž paai'ki (VARK) inventâsttmööžž ii'jji 2018–2022 ääi'j. Inventâsttmööžž täävtössân lij vuâmšed kulttuurhistoriallšânji da tu'tk'kummuž peä'lnn miârkteei vue'zz arkeolooglaž kulttuurää'rbest, koon seeiltummuš lij mie'rrmeäldlaž pukin äärmööžžin. Inventâsttmööžžâst meä'rtöllum päi'kkva'lljumšin lij mie'rren šöddâd primmum vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöözzi meäldlaž inventâsttmöššân, kää'tt ou'udad mäddââ'nnem plaanummuž keäll'jeei naa'lin vuu'did öhttneei äärvaid lokku vää'ldee'l.

Kulttuurpirrös-strategia toimmupijjâmplaanâst 2014–2020 pi'jješ täävtöözz, što *"Vä'lddkääddlânji miârkteei kulttuurpirrööžžin käunnai öhttnaž da ääi'jtäss'si'žžen önnum teätt, kää'tt kätt kulttuurkue'stlmid, rajjum pirrööžž da arkeolooglaž kulttuurää'rb."* Seämma plaanâst tuõdât še, što *"Museokoontâr veekk čöõđ vä'lddkääddlânji miârkteei arkeolooglaž kulttuurpirrööžži meä'rtööllmööžž ee'jjest 2018 ää'ljee'l."* VARK-inventâ'sttem mie'rren lij tieu'dded täid täävtöözzid.

Tân čiolgtööžžâst ärvvtöölât VARK-inventâ'sttem pirrösvaaktöözzid. Ärvvtööllâm vuâddâäv plaani da prograami pirrösvaaktöözzi ärvvtööllmest uvddum lää'jjest (SOVA-lää'kk, 200/2005) peäggum takai se'lvvtemölgtemvuõ'tte. SOVA-lää'jj 3 § mie'ldd plaanâst le'be prograammâst va'stteei ve'rğgneek'kest lij ölgtemvuõ'tt äâ'nned huõl tõ'st, što ha'ñkköözz pirrösvaaktöözzid se'lvvtet da ärvvtöölât nokk valmštööllmööžž ääi'j, jös vuei'tet kiõččâd, što plaan le'be prograamm čöõđ viikkemest lie miârkteei pirrösvaaktöözz.

VARK-inventâ'sttem ärvvtööllmööžž leät čöõdtam SOVA-lää'jj 3 § vuâdald tön diõtt, ko inventâsttmööžžâst da tön puäđööžžin jie leäkku jiõččna vuõiggädvuõttvaaktöözz. Jös inventâsttmööžž priimât vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöözzi meäldlaž inventâsttmöššân, puä'tte tön vaaktöözz ou'dde vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöözzi päai'k pannvuõ'i'ğgest kää'vvtummuž da tuâl'jõžmošttlää'jj nuäjain kiõtt'tööllâmvuâllsaž lää'ppaa'sši päai'k.

1.1 Arkeolooglaž kulttuurä'rb

Arkeolooglaž kulttuurä'rb lij Lää'ddjânnam puärrsummus kulttuurä'rb. Töözz kuulli arkeologla päai'k lie jee'resnallšem ooumažtoi'mmjummuž paažtöözz, kook kät'te ääiglânji nu'tt 11 000 ee'jj äi'ğgpââ'j puärrsummus jiõŋŋpââ'j mâŋŋa leämmaž aaztööžžâst 1900-läägg aalg paai'kid.

Riikkan aaztöözz ouddhistoriallaš pooddid lij vuei'tlvaž tu'tk'keed täl'k arkeolooglaž paai'ki päai'k. Historiallaš ääi'j aaztööžžâst lie jäänab keerjla teätkääv eman mââimõs viidčue'd ee'jj ääi'jest. Historiallaš ääi'j aalgâst leämmaž kōskkääi'j keerjla teätkääv kiõtt'täl'le äâldmõsân vaaldšemvuõdlaž aa'sšid, lie to'b tääi'b seillam da kät'te vä'lddvue'zzin täl'k siõm jânnamiõdlaž vue'zz Lää'ddjânnmest. Historiallaš ääi'j arkeologla päai'k ä'ne se'st miârkteei kee'rjtekani teäđ, kää'tt ij leäkku vuâllamnalla da tu'tk'keemnalla ko tai paai'ki päai'k.

Arkeolooglaž kulttuurä'rbben nõõmtet nu'tt aunnsallaš ko še aunnsâ'ttem ooumažtoi'mmjummuž kiõjid mij pirrööžžâst. Šuurmõs vue'ss arkeolooglaž paai'kin lie tuâl'jõžmošttlää'jjin (295/1963) räâuhtum *põõšši tuâl'jõžpaažtöözz*, kook lie tuâl'jõž ooumažtoi'mmjummuž šöddeem kue'stlmest le'be määdast le'ddi kiõj, riäddöövvmööžž le'be raajâlm. Jee'res tuâl'jõžpaažtõsrekisteera ruõkkum arkeologla päai'k lie vä'lddvue'zzin o'dinakai tä'vvri *kaunnâmpääi'k*, *vuei'tlvaž tuâl'jõžpaažtöözz* da *jee'res kulttuurä'rbbpääi'k*¹. Tuâl'jõžpaažtõsrekisteerest lie öhttsi'žže nu'tt 61 000 arkeolooglaž päi'kked, koin nu'tt 36 000 lie põõšši tuâl'jõžpaažtöözz.

¹ Tuâl'jõžpaažtõsrekisteer jee'res ko põõšši tuâl'jõžpaažtössân kuulli päai'k lie še *jaukkuum põõšši tuâl'jõžpaažtõs* (ij räâuhtum), *luâttsââ'jj* da *jee'res päi'kk*.

Fittös	Meärtelm
põõssi tuäl'jõžpaa33tõs	tuäl'jõž ooumažtoi'mmjummuž šõddeem kue'stlmest, mäaddast le'be čää'33est le'ddi tuäl'jõžmošttlää'jj (295/1963) räahtem kiõj, riaddõvvmõõžž le'be raajalm
kaunnâmpäi'kk	tä'vver kaunnâmpäi'kk, kää'tt ij õhttân le'be koon jeät leäkku veäl pâsttam õhtted põõssi tuäl'jõžpaa33tõõzzid le'be jee'res arkeolooglaž paa33tõ'sse
vuei'tlvaž tuäl'jõžpaa33tõs	teädees peä'lnn tä'rčkstëkani le'be pannciõlgg päi'kk; ouddmiärkkân oummi i'lmtem pääi'k, koid arkeoloog ij leäkku veäl tä'rčkstam luâđast
jee'res kulttuurä'rbbpäi'kk	õõu'dmõssân 1800-lääggast da 1900-läägg aalgâst leämmaž paa33tõõzz, kooi seeiltummša lij mäinn tõi miärktõõzz da kulttuurä'rbbäärvai diõtt

Hâ't arkeolooglaž paai'kid ââ'net takainalla jeä'rben materiaal'laž kulttuur jee'resnallšem paa33tõssân, vue'ss põõssi tuäl'jõžpaa33tõõzzin ooudast aunnsâ'ttem kulttuurää'rb. Näkam pääi'k lie ouddmiärkkân luâttpäi'k, koid õhtne äskmõõžž le'be päiklaž maainäsä'rbbvuõtt (maainâspäi'k, palvvpäi'k, palvvkie'dj).

Arkeoloogla pääi'k lie o'dinakai da ränn'jeäkkaz. Õ'httešt prâppääm pääi'k jeät ni kuä'ss vuâittu maaccted. Täujja kuäivvmivui'm tu'tkkuum kuâsttjeei rajjsid mâ'te ouddmiärkkân äuddmu'vrrmid sää'ttet ou'dabnalla tu'tkkummši mâŋŋa, da te'l tu'tkkummšest tuõttvuõđâst prâppääm arkeolooglaž rajjâz põõrgât maaccted vuäka, ko'st tön õhttvuõđ pirrõõtti kue'stlma vuei'tet šeä'stted.

1.2 Pirrõsärvvtõõllmõõžž čõõđtummuš

SOVA-lää'jj (lää'kk ve'rgõgnii'kki plaani da prograammi pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmest) meâldlaž pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmin oudlkââ'stet VARK-inventâ'sttmest šõddi pirrõsvaaiktõõzzid da puu'tet ou'dde jee'resnallšem tõi õhttnee kiõččâmkuu'lmid. Seämmast uu'det teâđ inventâsttmõõžž čõõđ viikkmet da veeideet takai teâttmõõžž arkeolooglaž kulttuurää'rb luândast di tõõzz õhttnee äärvain. Vaaiktõõzz, koid ärvvtõõlât, lie SOVA-lää'jj 2 §:st jurddum pirrõsvaaiktõõzz jm. oummid, õutstõõzzid da tallu.

Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž plaaneen jä'rjsteš pirrõsministeriain sagstõõllmõõžž, ko'st VARK-inventâ'sttemha'ŋkkõõzz pu'htteš ou'dde ministeria oudstee'jid da mõ'nneš čõõđ pirrõsärvvtõõllmõõžž tää'rk mõs vue'zzid tõi čõõđ viikkâmnaa'livui'm. Säbbrest tuõ'tteš, što ha'ŋkkõõzz SOVA-ärvvtõõllmõõžž lij vuei'tlvaž čõõđted SOVA-lää'jj 3 § meâldlânji.

Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmest lij va'sttääm Museokoontâr da tön lij leämmaž ohje'mmen joukk, ko'st lie leämmaž oudsteei mä'ttõs- da kulttuurministeriast, pirrõsministeriast, Meä'cchalltõõzzâst, Kâ'ddleettast, vooudlaž vasttõsmuseoin da Lää'ddjânnam arkeolooglaž sie'brest.

2. VARK-inventâ'sttem

2.1. Siiskõs, täävtõõzz da kõskkvuõtt jee'res plaanid

Tuäl'jõžmošttlää'jj (MML 195/1963) 1 § nuäjain põõssi tuäl'jõžpaa33tõõzz lie vuõ'õggest lää'jj nuäjain räahtum. Tuäl'jõžmošttlää'jj lââ'ssen tää'rk mõs arkeolooglaž kulttuurää'rb seillmõ'šše vaaikteei

lää'kk' lij mäddââ'nnem- da raajjâmlää'kk' (MRL 132/1999), kää'tt oudald tuâl'jõžpaa33tõõzzi lokku välldmõõžž da tõi seillmõõžž staanummuž mäddââ'nnem plaanummšest.

Vä'lddkääddlânji miärkteei arkeolooglaž paai'ki inventâ'sttem vuâđđâäv vâ'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzzid (MRL 24 §), kook lie vue'ssen mäddââ'nnem- da raajjâmlää'jj meâldlaž vuu'diââ'nnmõõžž plaaneemriâžldõõggâst. Tõi vuõss-sâjjsaž mie'rren lij ainsmâ'tted, što vâ'lddkääddlânji miärkteei aa'sšid vâ'ldet lokku kää'vvtummšest da jee'res mäddââ'nnmõõžž plaanummšest. VARK-inventâ'sttem täävtõssân lij leämmaž viikkâd čõõđ vâ'lddkääddlaž inventâsttmõõžž, koon puä'det e'tk'keed vâ'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzzi ju'rddem ve'rğgnekinventâsttmõššân. Inventâsttmõõžž priimm'mõõžžâst vâ'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzzi meâldlaž inventâsttmõššân tu'mmai riikksuâvtõs.

VARK-inventâ'sttmest leät meä'rtõöllâm Lää'ddjânnam miärkteei arkeolooglaž paai'kid lokku vâ'ldkani Ålaand mäddkää'dd, koon vuu'dest toi'mmjet Ålaand jiõččvâaldâšmlää'jj (1144/1991) da mäddkâ'ddlaa'jji meâldlânji. Täävtõssân lij leämmaž vuâmmšed kulttuurhistoriallšânji da tu'tk'kummuž peä'lnn ärvsaž arkeolooglaž paai'kid, kooi päai'k Lää'ddjânnam jee'res vuu'di ouddnummuš da jii'jjesnallšemvuõđ lie identifâ'sttemnalla. Täävtõõzzi meâldlânji VARK-päai'k tuejje ääiglânji, vooudlânji da tuâl'jõžpaa33tõstyyppi mie'ldd nu'tt ka'tti koov ko vuei'tlvaž riikkan arkeolooglaž kulttuurää'rbest.

Paai'ki ärvvtõöllmest leät smiõttâm tõn, mii lij päai'k arkeolooglaž le'be kulttuurhistoriallaš miärktõs, le'be mõõn puârast juõ'kk' päi'kk' pohtt ou'dde jii'jâs äi'ğğpâ'j eettmõõžžid, prosee'ssid da šõddmõõžžid. Ärvvtõöllmest leät välldam lokku päai'k seillamvuõđ, tu'tk'kummuša vuâđđõõvvi äärv da potentiaal, päi'kk'tyypp vooudlaž le'be vâ'lddkääddlaž takaivuõđ di päai'k arkeolooglaž mäânghämmsažvuõđ. Vuâmmšummuž leät kiddâam še päai'k miärktõ'sse vue'ssen ä'lddpirrõõzzâst da kue'stlmest.

Miärktee'jen meä'rtõllum arkeoologla päai'k lie õõut le'be mäânğ arkeolooglaž päai'kest tuejjuum VARK-vuu'd, kook hiâlpte da já'ttlâ'tte tuâl'jõžpaa33tõõzzi suõjjlummuž ohjjei ve'rğgnii'kki tuâj. Tõi mie'rren lij ohjjeed mäddââ'nnmõõžž nu'tt, što VARK-vuu'di da tõin le'ddi arkeolooglaž paai'ki kovvõõzzin čuä'jtum vâ'lddkääddlânji miärkteei jiõččvuõđid da äärvaid vuei'tet staaneed da seeilted pue'tti puõlvvõõggid. Vâ'lddkääddlânji miärkteei arkeoologla päai'k da VARK-vuu'd, koin täk päai'k lie, po'hte mäddââ'nnmõõžž plaanummuša oudlkâ'sttemvuõđ.

Va'stteei vâ'lddkääddlaž ve'rğgnekinventâsttmõõžžid leät ju'n ääi'jben tuejjâam rajjum kulttuurpirrõõzzin (RKY, ee'jjest 2010) da ärvsaž kue'stelmvuu'din (VAMA 2021). Inventâ'sttmid âlgg vâ'ldded lokku da tõin ou'dde puhttum äärvai seillmõõžž âlgg ou'deed mäddkoo'ddi plaanummšest, koo'ddi kää'vvtummšest da riikk ve'rğgnii'kki toi'mmjummšest. Čiõlgtõõzzâst meä'rtõllum vuu'did âlgg pu'htted ou'dde mäddkâ'ddkaa'vin da tõid âlgg kiõtt'tõöllâd vuu'diââ'nnmõõžž plaanummuž vuâlğgsââ'jjen.

VARK-inventâ'sttem ko'rvvad čiõlgtõõzz ouddhistoriallaš suõjjlemvu'vddobvuõđin, koon sii'skkaa'sšiministeria tuejiti ee'jj 1983 (*Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelualuekokonaisuudet. Sii'skkaa'sšiministeria, kää'vvttem- da raajjâmjuâggas, teäđtummuž 3/1983*).

VARK-inventâ'sttem tiuddad jee'res kulttuurärbba õhttneei vâ'lddkääddlaž inventâsttmõõžžid puu'tee'l tõõzz kiõččâmkuu'lm, kää'tt kätt âlddsin 11 000 ee'kked Lää'ddjânnam mõõnnâmääi'j. Arkeoologla päai'k ää'vee kuâsttmõõžžid tõõzz, mä'htt da mõõzz rajjum kulttuurä'rbb da kulttuurkue'stelm lie siõmmnai šõddâm da mottjam nâkmen ko tøk ân'jõžääi'j lie.

VARK-inventâ'sttem vuâlggsââ'jjen da täävtössân lij puu'tted vä'lddkââddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöõzzi meâldlaž vä'lddkââddlaž inventâsttmöõžž. Nu'tt Lää'ddjânmmest ko še meeraikõskksânji mäddâânnmööžž veahssmõš lij tuejjäm vie'lt'te'mmen meä'rtöõllâd arkeolooglaž kulttuurää'rb miärkteei da jeä'rben seeiltem ärvvsaž vue'zzid, kooi seillmööžž staanummuž älgg vä'ldded vuâlggsââ'jjen puk mäddââ'nnemplanummšest.

European Archaeological Council (EAC) le'be euroopplaž arkeolooglaž kulttuurää'rb valdšmest va'stteei organisaatioi suävtõs lij välddam õhttân njoonašha'ñkkõssân tuejjeed paai'ki äärvtummsa õhttneeï vuâ'pstummuž. VARK-inventâ'sttem lij mie'ldd ha'ñkkõõzzâst da tõi'st vuâžžum kiõččlâsttmööžžid puu'tet ou'dde veiddsab euroopplaž äärvtemtuâj vue'ssen.

VARK-inventâ'sttem tuärjjad še Euroopp suävtöõzz arkeolooglaž kulttuurää'rb suõjjlummuž kuõskki õõlmâs-suâppmööžž (riikksuâppmõš 26/1995) tiu'ddepiijmmööžž. Tõn mie'ldd suâppivue'sspeâl' čõnnâ'tte suävted õ'hhte da õhtteed arkeolooglaž da mäddâânnmööžž planummuž taarbid. VARK-vuu'di vuâmmšummuš pohtt tääzz oudlkâ'sttemvuõđ da sojlvâtt ha'ñkkõõzzi planummuž da čõõđ viikkmöõžž.

2.2. Inventâsttmöõžž vuâđ da tuejjumuš

Vä'lddkââddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöõzzi meâldlânji ha'ñkkõs lij nõõmtum inventâsttmöõšsân, leâša takainallšem arkeolooglaž inventâsttmöõžžâst čõ'rsteel' tuâjast jeät leäkku ooccâm ođđ arkeolooglaž paai'kid luâđast. VARK-inventâ'sttemest leät möõnnâm čõõđ da äärvtam ju'n ouddâl tobddum paai'kid. Reâuggamvuâđđan leät âânnam Museokonttâr tuõ'll'jem vä'lddkââddlaž tuâl'jõžpaažtõsrekistee'r, koozz leät ruõkkâm taarbšum päi'kkmeâldlaž teâđaid da ärvvtöõllmööžžid päai'k miärkkälvuõđâst vuâđtöõllmööžžeesvui'm.

Museokonttrest ha'ñkkõõzz proje'ktjoukk va'sttii inventâ'sttempodd čõõđ viikkmet õhttsažtuâjast Museokonttâr Kulttuurpirrõskääzzkõõzz-juâkksin da vooudlaž vasttõsmuseoi kulttuurpirrõstuâjain va'stteei arkeoloogivui'm. Meä'cchalltöõzz arkeoloog vuässõ'tte inventâ'stma Meä'cchalltöõzz vaaldšmem vuu'din le'ddi paai'ki vue'zzeld.

Inventâ'sttemtuâjj da paai'ki va'lljeemprose'ss oudne vasttõsmuseoi täimmvuu'di meâldlânji. Täimmvuu'd va'sttee mäddkoo'ddid pe'ce Uusimaa-vuu'dest da Lappist, koin vasttõs lij juõkkum määng vasttõsmuseo kõõsk.

Vuâđđ	Paai'ki mie'rr	Čiõlgtõs
Tuâl'jõžpaažtõsrekistee'r räauhtemklass 1	nu'tt 3700	klasstõõllmööžž ââ'nnmest luõ'ppeš ee'jj 2014
<i>Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset</i> -čõõđtöõzz päai'k	351	Museokoontâr 2001
Haag õõlmâs-suâppmööžž meâldlaž meersânji miärkteei kulttuurjällmööžž logstõõgg päai'k	134	HAAG – 2013, logstõk lij õinn valmštõõllâm vue'lñn
Unesco maai'lmä'rbpääi'k	4	-
Mäddkâ'ddkaa'vid mie'rkkuum mäddkââddlânji ärvvsa päai'k	nu'tt 600	-

Ha'ñkkõõzz aalgâst tuâl'jõžpaažtõsrekistee'r paai'kin no'rreš vuâđdaunstöõzz, koon ääi'jab paai'ki äärvtum aunstöõzz tuejje: tuâl'jõžpaažtõsrekistee'r räauhtemklaass 1 päai'k (klasstõõllmööžž ââ'nnmest luõ'ppeš ee'jj 2014), *Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset* -čõõđtöõzz päai'k (Museokoontâr 2001), Haag õõlmâs-suâppmööžž meâldlaž meersânji miärkteei

kulttuurijällmööžž logstöogg päai'k, Unesco maai'lmä'rbbpäai'k da mäddkä'ddkaa'vid mie'rkkuum mäddkäaddlânji ärvvsa päai'k.

Määng päai'k lie mie'ldd määng vuâdđaunstööžžast. Pukvee'zz inventâsttmööžž si'll'jum vuâdđaunstös lij âannam se'st 4024 pööšši tuâl'jözpaaztössäd. Tät va'sttad 11 % (n = 35299, 24.1.2022) pukin tuâl'jözpaaztösrekistee'r pööšši tuâl'jözpaaztööžzin. Vuâdđaunstööžži lââ'ssen äärvtemprosee'ssest mie'ldd leämmaž paai'kin 13 % (n = 759) va'ldeš mie'ldd valmštööllâmpoodd ä'sštobdjivui'm čöödtum sagstööllmööžži da äu'kkuum tuäggaunstööžži vuâdald. Obbvüödštes ha'ñkkööžž äärvtemprosee'ssest le'jje mie'ldd 14 % (n = 4783) pukin rekisterösttum pööšši tuâl'jözpaaztööžzin. Äärvtemtuöjju vuässö'tte pä'jjel 50 arkeoloog, kook oudste jee'res organisaatioid.

2.3 Inventâsttmööžž puädööz vuä'nkânji

Inventâsttmööžž puädössân meä'rteš 1010 VARK-vu'vded, koin lie öhttsi'žže 1391 VARK-päi'kked. Päai'k lie leämmaž äâ'nimest jiönjpää'j mââipeä'lnn pue'tti pionee'raaztööžž ääi'jest (ää'ljee'l 9000–8000 oäa.) 1900-läägg aalg räija (mäa.). Mie'ldd le'ddi arkeoloogla päai'k lie vä'lddvue'zzin tuâl'jözmošttlaa'jjin (MML 295/1963) räauhtum *pööšši tuâl'jözpaaztööžž*. Mie'ldd lie täi lââ'ssen nellj *jee'res arkeolooglaž kulttuurä'rbbpäai'k*, kook jie leäkku nuörr ää'jjez diött tuâl'jözmošttlaa'jjin räauhtum.

Inventâsttmööžžast meä'rtum VARK-päai'k oudste 2,3 % pukin tuâl'jözpaaztösrekisteera ruökkum arkeolooglaž paai'kin.

VARK-vuu'd	1010 kpl
VARK-päai'k	1391 kpl
VARK-vuu'di ö'httela'skkuum vu'vddšorradvuött	8214 ha
VARK-vuu'di vu'vddšorradvuött, köskkärvv	8,13 ha
VARK-vuu'di vu'vddšorradvuött, mediaan	1,14 ha
VARK-vuu'di vu'vddšorradvuött, vaajtööllâmköskk	0,002–2334 ha

Taullök: VARK-vuu'di vuâdđteäđ da tobdlökläagg.

VARK-vuu'd	kpl	%	Arkeoloogla päai'k, kpl
Tuâl'jözpaaztösrekistee'r meâldlaž VARK-vu'vdd	958	95 %	1236
<i>öhtt arkeolooglaž päi'kk</i>	843	-	-
<i>määng arkeoloogla päai'k</i>	115	-	-
Tuâl'jözpaaztösrekistee'rest čö'rstei VARK-vu'vdd	52	5 %	155
<i>öhtt arkeolooglaž päi'kk</i>	27	-	-
<i>määng arkeoloogla päai'k</i>	25	-	-
öhttsi'žže	1010	100 %	1391

Meä'rtum VARK-vuu'd va'sttee vä'lddvue'zzin töin le'ddi pööšši tuâl'jözpaaztööžži vu'vddrajjööžžid. 22 VARK-vu'vded, koin lie 22 arkeolooglaž päi'kked, lie meä'rtum uu'ccben ko tuâl'jözmošttlää'jj räauhtem pööšši tuâl'jözpaaztööžž vuu'd lie. 30 VARK-vu'vded, koin lie 128 arkeolooglaž päi'kked, lie meä'rtum veiddsubun ko tuâl'jözmošttlää'jj räauhtem pööšši tuâl'jözpaaztööžži vuu'd lie. Mäâibuž VARK-vuu'din lij kööčmööžžast määngain palddlös VARK-päai'kin šöddi obbvüött le'be

VARK-päi'k õouti mie'ldd, kooi õhttvuõdâst obbvuõd le'be õout päi'k äärvai staanummuš kai'bbai veidsab â'lddpirrõõzz lokku välldmõõžž ko arkeolooglaž päi'k tuâl'jõžpaa33tõsvu'vdd lij.

3. Vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž täävtõõzz da tuejjummuš

3.1 Ärvvtõõllum pirrõsvaaiktõõzz

Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmest täävtõõssân lij se'lvvted tøn, lie-a VARK-inventâ'sttem čõõd viikkmet pirrõsvaaiktõõzz da jõs tõið vuâmmšet, de se'lvvtet tøn, mõõn miârkteei tak vaaiktõõzz lie. Vuâlgsasâ'jjen lij leämmaž analyys tõi'st, mä'htt ânn'jõžvue'kk (vaajtõsmäinn 0) mottai, jõs inventâsttmõõžž tuejjeet (vaajtõsmäinn 1).

VARK-vuu'din lie mie'ldd õhttsi'žže 1391 arkeolooglaž päi'kked. Täin 1387 lie tuâl'jõžmošttlää'jj ju'rddem da räahtem põõšši tuâl'jõžpaa33tõõzz. Täin paai'kin lij ra'vves vuõiggâdvuõdlaž sâ'jj ju'n jeä'rab sâ'jtää, mõõn vä'lddkâaddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzz po'hte mie'ldes. Tuâl'jõžmošttlää'jj räahtem paai'ki lââ'ssen VARK-inventâ'sttem paai'kin lie mie'ldd nellj vä'lddkâaddlânji miârktõõzzâz peä'lnn ärvvsi'žžen meä'rtõõllum jee'res arkeolooglaž kulttuurä'rbbpäi'k, kook jie leäkku nuõrr âä'jjez diõtt tuâl'jõžmošttlää'jj räahtem. Täin paai'kin kue'htt lie čacca vuäjjam käärab, õhtt muõrriil tuejjummuš vääras rajjum mäddâu'ddvu'vdd da õhtt meä'ccvestmõ'sše õhttneeï määngain skoottäidain šõddi keä'dğgraajâsobvuõtt.

Mätam VARK-vuu'did leät meä'rtam veidsab vu'vddrajjõõzz ko mõõn tuâl'jõžmošttlää'jjin lij räahtum. Näkam VARK-vuu'd lie õhttsi'žže 25 da tõið lie 128 arkeolooglaž päi'kked. Täin veidsab vu'vddrajjõõzz õhttee takainalla määngid palddlõs seämma obbvuõ'tte kuulli arkeolooglaž paai'kid, da te'l paai'ki tuâl'jõžpaa33tõsvuu'di kõ'skke paa'cci vuu'd seillmõš obbvuõttân lij miârkteei obb VARK-vuu'd äärv seillmõ'sše. Ooudpeä'lnn kovvuum nelljan arkeolooglaž kulttuurä'rbbpäi'kest da 25 tuâl'jõžmošttlää'jj räahtem vu'vdded veidsab VARK-vuu'dest puä'tte lee'd änn'jõžvuâkka ve'rddee'l mäddâannmõ'sše õhttneeï oðð rää'jtõõzz. Tõið vuäi'tte lee'd še tällõõzzla vaaiktõõzz. Nuu'bb peä'lnn VARK-vuu'd vuäi'tte seämmast šõddeed oðð vuäittmõõžžid jeä'rbi mie'ldd virrkõõvvâmâannmõ'sše. Vaaiktõõzz lie kuuitâg oocanj paai'ki siõm vu'vddšorradvuõdi diõtt.

	VARK-vuu'd, kpl	Arkeoloogla päi'k, kpl
Tuâl'jõžpaa33tõsvuu'd <u>uu'ccben</u> rajjuum VARK-vu'vdd	22	22
Tuâl'jõžpaa33tõsvuu'd <u>veiddsubun</u> rajjuum VARK-vu'vdd	30	128

SOVA-lää'jj pirrõsvaaiktõõsfi'ttõs lij veeidas kää'ttee'l ä'rbbvuõdlânji fi'ttjum pirrõsvaaiktõõzzi lââ'ssen še määngid jee'res jie'llemvuu'did õhttneeï vaaiktõõzzid. Lää'jj mie'ldd pirrõsvaaiktõõzz vuäi'tte ohjjõõvvâd tiõrvâsvuõ'tte, jie'llemâarrmõõžžid, maaššâmvuõ'tte, naroo'de da aunnsallaš jällmõ'sše. Vaaiktõõzz vuäi'tte lee'd vuõigg le'be pannvuõigg vaaiktõõzz, da tõið vuäi'tte lee'd seämma-äiggsânji nu'tt miõttlõs (ääu'k) ko še kiõldla (hääit) vaaiktõõzz. Lââ'ssen vaaiktõõzz vuäi'tte lee'd tää'vtõõllum le'be tää'vtõõlkani.

Vä'lddkåáddlânji miárkteei arkeolooglaž paai'ki inventásttmööžž vuõigg da pannvuõigg vaaiktöözz pirrõ'sse leät ärvvtööllâm kōskkvuõđâst:

1. Oummi tiõrvâsvuõ'tte, jie'llemáármööžžid da maaššâmvuõ'tte
2. Maddu, čaa'zjid, aimmu, äimmõ'sse, šââddaid, jeäl'jid da luâđ mäânghâmmsažvuõ'tte
3. Aassâmká'ddrajjsa, rajjum pirrõ'sse, kue'stlma, gâáradko'veve da kulttuurärbba
4. Luâttväärâi äü'kkummša

Vaaiktöözz leät ärvvtööllâm lââ'ssen peäggum tuejjejai kōskknaž vuârrvaaiktemkōskkvuõđid da tõi õhttumšin šõddi nu'tt sarnnum nârrjeei vaaiktöözzid (SOVA-asetõs 4 § päi'kk 6). Vaaiktöözzid leät ärvvtööllâm kōskkvuõđâst töõzz, tuejjeet-a inventásttmööžž (vaajtõsmäinn 1) avi kuâđčeš-a tōn tuejjeekani (vaajtõsmäinn 0).

3.2 Ärvvtööllmööžž tuejjumuš

Pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmõš vuâđđâäv ann'jõžvue'jj tä'rkstööllma da ärvvtööllma tõi'st, mä'htt VARK-vuu'di lokku välddmõš puätt pue'ttiäi'j vaaikted tõi pirrõ'sse. VARK-inventâ'stem pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmest leät jää'kkam jäänaš seämma maall, koon leät äännam VAMA 2021 -inventâ'stmest. Tān čáuddmõ'sše šõ'ddeš tōn diõtt, što tōk le'čče kōskkneez ve'rddeemnalla. Vaaiktöözzi ärvvtööllmööžž no'rreš keâđda 2022, leâša tōn leät tuejjääm siõmmnai siõmmnai kee'jjmie'ldd ha'ñkkõõzz ääi'j, ko leät va'lljääm paai'kid. Tōn leät tuejjääm jeärben tōn poodd, ko leät tä'rkstööllâm paai'ki pirrõõzzid da kää'vtemvue'jj. Museokonttâr VARK-tuâjj-joukk lij tuejjääm vaaiktöözzi ärvvtööllmööžž. SOVA-čiolgtõõzz puâ'det tiuddeed ha'ñkkõõzz looppâst, ko kuullmööžž leät čõõđtam da tōn vuei'tlvaž vaaiktöözzid paai'ki va'lljumšid leät čõõđtam.

VARK-inventâ'stem ärvvtööllmest vaaiktöözzid leät ärvvtööllâm kvaliteettlânji. Ärvvtööllmööžž puâđõõzz lie raportõsttum taullõkkān nu'tt, što leät klasstööllâm jee'res vaaiktöözzid taimmsuõ'rji mie'ldd. Vaaiktöözz muttāz da šorradvuõđ taullõõggāst kovveet viidpuärddsaž kvalite'ttceäkkõkärvtööllmin (++ , + , 0 , - , --), koon tiuddeet vu'ñkõs säänlaž kovvõõzzin. Tāi lââ'ssen ärvvtööllum inventásttmööžž puu't'em pirrõsvaaiktöözzin leät tuejjääm veiddsab säänlaž kovvõõzz taimmsuõ'rji mie'ldd. Ärvvtööllmest neutraal 0 uu'det vue'jjest, ko'st muttāz änn'jõžvuākka ve'rddee'l jie leäkku vue'rddemnalla. Negatiivil'žžen ärvvtööllum muttsid õlmeet miinusmiârkin (-) da positiivilaž muttsid plusmiârkin (+). Õhtt miârkk kovvad vää'nn muttāz da kue'htt miârkk kovvee miárkteei muttāz.

Pirrõõzz vue'ssvuu'd, koid ärvvtöõlāt, lie miālggād jīānnai, da ärvvtööllmööžž vuâđđan leät analysāsttam pirrõstyyppe mie'ldd pirrõõzzid, ko'st VARK-vuu'd lie. VARK-vuu'di vue'zzeld teättkäivvan leät vä'lddvuākkõõzz mie'ldd äännam Museokonttâr tuõ'll'jem tuāl'jõžpaažžtõsrekistee'r da Museokaart karttaunstõõzzid (māddkaart, äimmsnimldõõgg, ve'nnčuõvvkeu'nkallaš laserkovvummša vuâđđõõvvi õllādvuõttmaall).

3.3 Pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmööžž pannaainâsvuõtt-tuejjeja

VARK-vuu'di jōnn låākkmie'rr, siõm vu'vddšorradvuõđ da sājiddõõttmõš jee'resnallšem pirrõõzzid pirr Lää'ddjānnam vaigsmā'tte päi'kkmeāldlaž ärvvtööllmööžž tuejjumuš. Tuejjeem tää'zzest pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmööžž tuejjeet takai tää'zzest.

Õõt VARK-vuu'd vaaiktõs jīijjās pirrõ'sse lij samai u'cc. Lāâ'ssen vä'lddvuõ'ss VARK-vuu'din (97,6 %) lij ju'n tuāl'jõžmošttlāā'jj suejjeem, da tōn diõtt arkeolooglaž päai'k äärvtumuš VARK-päi'kken ij šõõddāt ođđ pirrõsvaaiktöözzid ko tōin vuõ'jjin, koin päikka le'be paai'kid meä'rtum VARK-vu'vdd lij tuāl'jõžmošttlāā'jj räauhtem vu'vdded veiddsab.

Ko pirrõsvaiktõõzzi ärvvtõõllmõš lij čõõđtum kvalite'ttceäkkõõggin, puäđõõzzid ij leäkku vuei'tlvaž ärvvtõõllâd numeerlânji da vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõš pääcc mâtam mie'rin panntä'rĳken. Ärvvtõõllmõš lij leämmaž hiälpmõs, ko leät mõõnnâm čõõđ VARK-vuu'di vaaiktõõzz ve'rddee'l töid ju'n le'ddi vuákka tõi vuu'di vue'zzeld, koin VARK-vu'vdd lij ju'n obbvuođstes tuäl'jõžmošttlää'jj räahtem vuu'dest (97,1 % VARK-vuu'din, 90,5 % VARK-paai'ĳin). Tai meä'rtõõllmõš VARK-vu'vdden ij šõõddât päikka ođđ vaaiktõõzzid, ko tõk lie ju'n ouddâl tuäl'jõžmošttlää'jjin räahtum da mäddânnmõš tõi vuu'dest lij ju'n rää'jtum. Vuõigg da seämmast šõõddi vaaiktõõzz še jie luätppirrõ'sse leäkku tõn diõtt, ko päai'ĳ lokku välddmõš VARK-inventâ'sttmest ij šõõddât tok ni mäkam muttsid. Ku'kes äi'gĳkõõskâst VARK-status vuäitt vie'ĳkted seeilted še vuu'dest vuei'tlvânji le'ddi luättäärvaid.

4. Vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž kõskksa puäđõõzz

Jee'res vä'lddkâaddlaž vuu'diââ'nnemtäävvtõõzzi kulttuurpirrõsinventâsttmõõžžii paai'ĳid ve'rddee'l VARK-vuu'd lie šorradvuõđâz peä'lnn uu'cc da tõk lie mue'dd čärstõõggg lokku vää'ldĳani ju'n tuäl'jõžmošttlää'jjin suõjjlum vuu'din. Tãn diõtt ha'ĳĳkõõzz päaikla päi'ĳĳmeäldla vaaiktõõzz jie leäkku miärktei da pirrõsvaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž leät tuejjääm ha'ĳĳkõõzz obbvaaiktõõzzid tä'rĳstõõlee'l.

4.1 Sosiaal'la vaaiktõõzz

VARK-inventâ'sttem sosiaal'la vaaiktõõzz õhtne vuõss-sâjjsânji lââ'ssarvuu, koon vä'lddkâaddlânji miärktee'jen ärvvtõõllum päai'ĳ po'hte voudda, ko'st tõk lie. Lij vigĳamnalla, što miõl ĳeäsmõš tai vuu'di ärra lâssan da to'ben jälsteei oummi äärvast âânnmõš jiiĳjâz pirrõõzz ärra šâdd. Tie'ttemvuõtt vuu'd tuäl'jõžvuõđâst lââ'zzat še oummi čõnnõõttmõõžž jiiĳjâz pirrõ'sse da tõn ĳeä'll'jeei âânnmõ'sše.

Takainalla ĳiõččât, što kulttuurä'rbb ouu'dad obbvälddsânji oummi pue'rvvââjjam da tiõrvâsvuõđ. VARK-päai'ĳ lie jäänmõsân luätppirrõõzzâst da tã'lĳ kutt prosee'nt tõin lie čõkkpaai'ĳin. Luäđast liikkumuš vuäžž oummin äigga positiivlaž tobddmõõžžid. Päai'ĳ historiallaš da ouddhistoriallaš vuälladvuõtt pohtt ĳiõččlâsttmõ'sše lââ'zz, mâ'st tuäl'jõžvuõtt puätt änn'jõžoummu äâlda da õhtad suu vue'ssen päai'ĳ ääi'jab šõõddmõõžžii kuällsest.

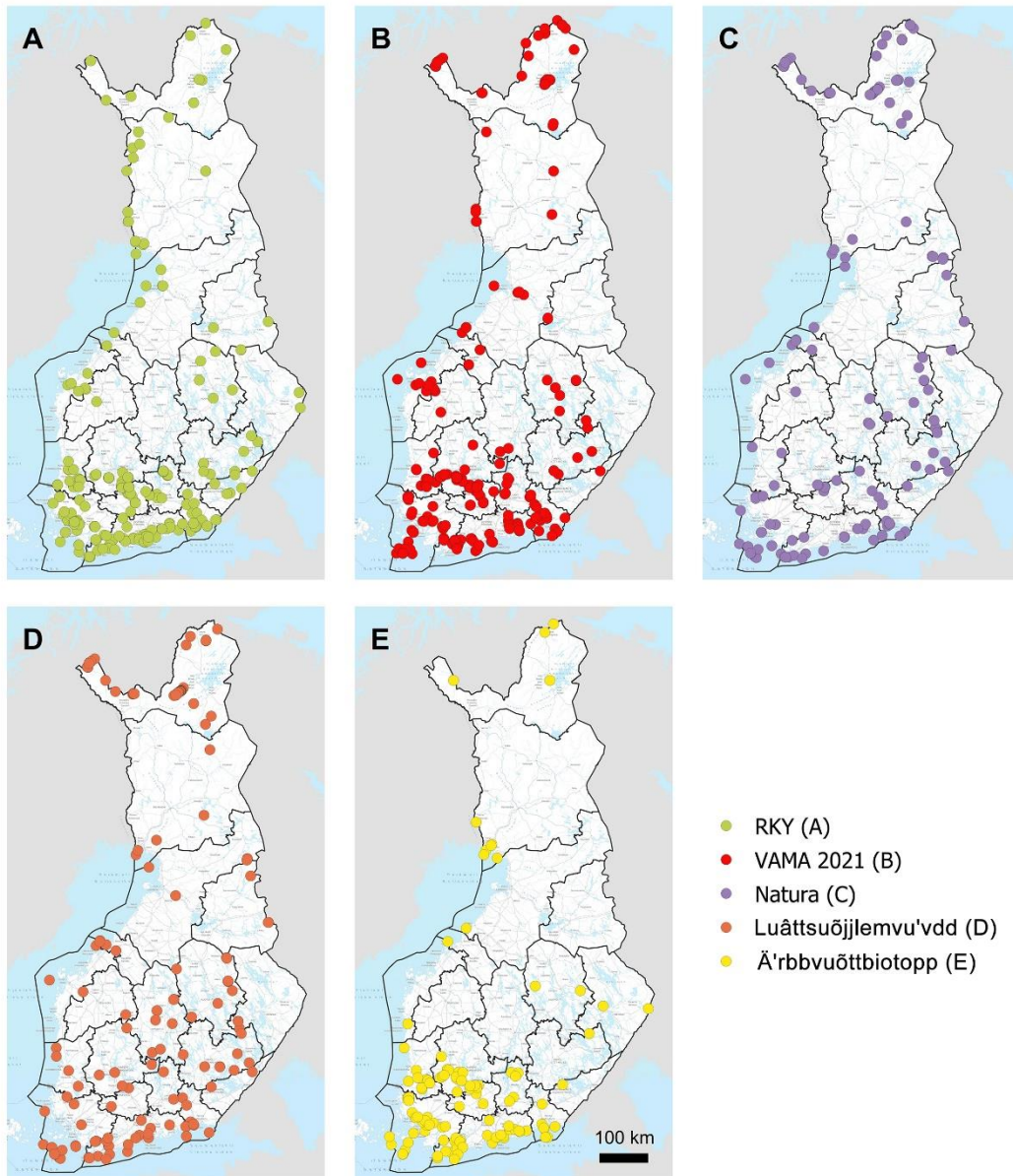
Tuäl'jõžpaažtõõzzi häiddamveä'ĳĳvuõtt vuei'tlvâstt määnggää'ĳkallaš õhttsallašvuõđ da teäđ lââ'zzteei toi'mmjumuž, kã'tt seämmast pue'rad pirrõõzz vue'jj. Veä'ĳĳvuõđ vuäi'tte oocčâd ouddmiärĳkân sijddõhtõõzz, škooul da jee'resnallšem kruugg. Veä'ĳĳvuõđ vuäžž paai'ĳi seillmõõžž da vuämmšumuž ouu'deei kue'stelmhoiddu da paai'ĳi mie'rĳĳkummsä. Õhttsallaš sa'tssjumuš paai'ĳid šõõddad vouudlaž identitee'tt da lââ'zzat paai'ĳi suõjjlummsä čõnnõõttmõõžž.

Negatiivlaž sosiaal'laž vaaiktõõzzin pâstt hiälpmõsân meä'rtõõllâd vuei'tlvaž kõ'll'jee'ji lâssnummuž paai'ĳin, koin lij jeä'rab miärktõs pirrõõzz jälstee'jid. Näkam lie jeä'rbi mie'ldd sä'mmlai dommvuu'd päai'ĳ, kook lie miärktei nu'tt tuäl'jõžpaažtõõssân ko še õutstõõzzi jiiĳjâz kulttuur seeilteei säâ'jjen. Näkam paai'ĳin kõ'll'jummuš oudald ciistâst õõ'nni jeällmõõžž, ij-ga töid leäkku soovšum ohjjeed turiistid.

4.2 Ekoloogla vaaiktõõzz

VARK-inventâ'sttem ođđ ekoloogla vaaiktõõzz lie uu'cc, leäša jäänmõsân positiivla. VARK-päai'ĳ lie (nellj päai'ĳ lokku vää'ldĳani) ju'n tuäl'jõžmošttlää'jj räahtem nu'tt, što tai vue'zzeld inventâ'sttem ij šõõddât ođđ vaaiktõõzzid luõttu. Tuäl'jõžmošttlää'jj räahtem paai'ĳin juõ'ĳĳnallšem määd likkõõlli le'be muđoi päai'ĳ tãrmmi toi'mmjumuš lij ju'n ĳiõlddum.

VARK-inventá'stem sátt vaaikted ekolooglaž áármõõžžid to'ben, ko'st VARK-vu'vdd lij meá'rtõllum veiddsubun ko tuál'jõžmoštlä'jj räáuhthem vu'vdd (30 VARK-vu'vdded, koin lie õhtsi'žže 128 VARK-pái'kked). Tain VARK-vuu'din kultuurhistoriallšânji õhtnaž da topograaflânji luânddsaz obbvuõ'tte leät vâlddam mie'ldd tuál'jõžpaažtõspaai'ki kõõskid da tõi á'lddpirrõõzz, koon seeiltummuž leät kíõččâm taarbl'žžen páai'k äärvai seeiltem diõtt.

Kartt. VARK-pai'ki sââ'j jee'res VAT-inventástmõõžži vuu'din, luáttsuõjjlemvuu'din da ä'rbvuõttbiotoppvuu'din. Tuággažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

Vue'ss jie'llemvuõ'jjid da aunsi ha'ñkkummša õhttnee VARK-vuu'din lij vaaiktam vu'änkõs le'be ku'kes äi'õõpââ'j ääi'j viõkkšânji pirrõõtti luõttu da tõn ekosysteemid (ouddmiârkkân maal da tammraajâlm, kuáivvâz da roggâmsââ'j, muõrriil tuejjummuž vääras rajjum mäddâu'ddvuu'd). Määng Saujj- da Lie'tni-Lää'ddjânnam ä'rbvuõttbiotoppvuu'did takai ká'skkjõlggõs-šlaajid kuulli šââdd lie leävnam tok ju'n ru'vddpââ'j aalgâst, ko mäddšâddeem da skootthâidd ta'rjee tõi leävnummša suáppi šâddpái'kid. Nääi't ru'vddpââ'j aalgâst ääi'jlâágg vuõssmõs ee'kkčuõ'di ääi'j ve'sttemsoõ'ji

rai'vjuumuž mie'ldd leävvnam oummu seu'rrjeei šlaaj lie seillam tōin sōō'jin älddsin kue'htdohat ee'kked ä'rbbvuōdlaž mäddtääl vaaiktōōzz diōtt. Änn'jōžääi'j šuurmōs vue'ss täin šââddain ij se'lvven oummu vie'kktää.

VARK-paai'kin siōmmna pä'jjel čue'tt le'be 9 % lie vuu'dest, kää'tt lij klasstōllum ä'rbbvuōttbiotoppân. Tät ra'vvai kuhttui ärvvpaai'ki seillamoudldōōzzid. Ä'rbbvuōttbiotooppin ij nâkmen leäkku lää'jj suejjeem räahtōs, jōs tōid jeät leäkku suōjjlam jeä'rben luättsuōjjlemlää'jj (1096/1996) nuājain. Seämma vuu'dest le'ddi VARK-päi'kkēn va'lljuum tuäl'jōžpaa33tōs suejjad da seeilat seämmast še ä'rbbvuōttbiotoopp vaaldšeei mäddâännmōōžž.

Seämma vuu'din le'ddi ä'rbbvuōttbiotoopp da VARK-vuu'd lââ'zzte vuei'ttemvuōdīd vuäžžad tuärjōōzz hoiddu. Ä'rbbvuōttbiotoopp hoiddu lij vuei'tlvaž vuäžžad mäddtääl spesiaaltuärjōōzz da tuäl'jōžpaa33tōōzz hoiddu lij jiiijās tuärjōsriāžldōk. Tōin vuō'jjin, koin ä'rbbvuōttbiotopp da vue'ss tōn šlaajin lie ouddnam ju'n ru'vddpââ'j ääi'j, hoi'ddjum ä'rbbvuōttbiotoopp vuäitt vuei'nned da kiōččlâ'stted jie'lli arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'ssen. VARK-vu'vdd lââ'zzat tōn vuu'd, ko'st tōk lie, vuei'ttemvuōdīd seillad nu'tt auteentli'žžen ko vuei'tlvaž.

VARK-vuu'din vuäi'tte šōddād negatiivla vaaiktōōzz ekolooglaž äärmōōžžid nâkam vuō'jjin, koin luätthâaid peä'lnn positiivlaž tääimaid ij leäkku vuei'tlvaž tuejjeed tuäl'jōžpaa33tōsvuu'dest. Nâkam tääim lie puälldmōš, čuōldi kaggmōš le'be mäddoo'le ää'vummuš mäadd siōmbaanjkâst seillam šlaaji jeälltem diōtt.

VARK-päi'k jee'res suōjjlemvuu'din	päi'kkmie'rr, kpl	% VARK-vuu'din
RKY	321	23 %
VAMA2021	321	23 %
RKY da VAMA2021	127	9 %
Natura	178	13 %
Luättsuōjjlemvu'vdd	165	12 %
Ä'rbbvuōttbiotopp (Meä'cchalltōs)	120	9 %

4.3 Kulttuurpirrōs- da kue'stelmvaaiktōōzz

VARK-vuu'di šuurmōs ođđ vaaiktōōzz kulttuurpirrō'sse šâ'dde kää'vvtummuž päi'k, ko VARK-vuu'di lokku välddmōš da tōi äärvai seeiltummuš puä'tte lee'd vu'vddplaanummuž vuälgsââ'jjen. Nääi't kulttuurpirrōōzz puä'det vä'ldded lokku kää'vvtummšest ääi'jab pue'rben. Šuurmōs vue'zzest VARK-paai'kin lij vaaiktōs še tōid pirrōōtti kue'stlma, jeä'rben te'l, jōs päi'k lie kōskksa kue'stelm elemee'nt. Täin vuō'jjin VARK-vuu'd da kue'stelm ohttvuōđ lij vuei'tlvaž tuō'll'jed ouu'dee'l kue'stelm seeilteei tääimaid da rää'jtee'l VARK-vuu'd kue'stelmelemee'nt râāššeei tääimaid.

VARK-vuu'din nu'tt neelljōs lij RKY-vuu'din da seämma vee'rd VAMA 2021 -vuu'din. 127 VARK-päi'kked (9 % VARK-paai'kin) lie vuu'din, koid leät ärvvtōōllâm pukin kulttuurpirrōōzz vä'lddkâaddlaž inventâ'sttmin äärvaz peä'lnn miärktee'jen. Arkeolooglaž kulttuurää'rb äärv lââ'zzte tai vuu'di miärktōōzz. VARK-vuu'd po'htte ou'dde änn'jōž kulttuurpirrōōzz täujja ouddhistoriallaš äigga vuällai preddnid, da čuä'jte konkreetlânji vuu'di miärktōōzz da kue'stelm šōddâmhistoria ku'kes äi'gōgkōōsk.

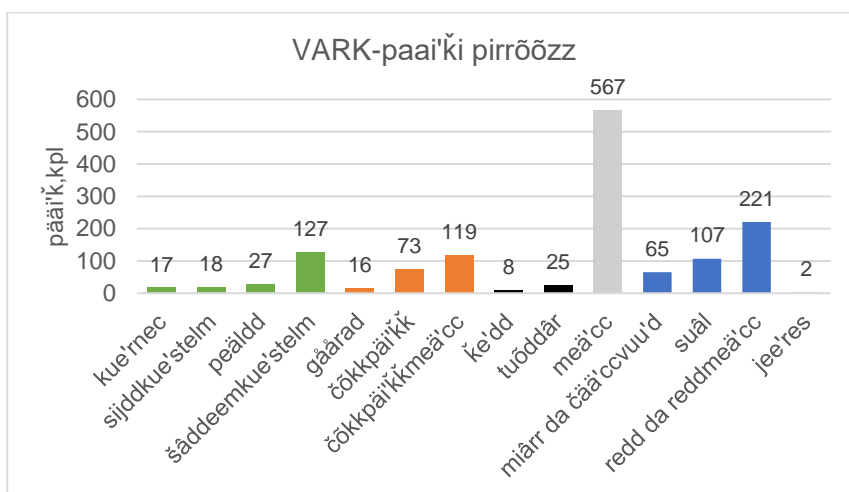
Vuu'did, koin ohttâ'vve rajjum kulttuurpirrō'sse, kue'stlma da arkeolooglaž kulttuurärbba ohttnee'i vä'lddkâaddla äärv, ka'nnat ohjjeed hâaid ouu'deei tuärjeemtääimaid da teäggtoōzz. Hâiddamtääimain älgg kuuitâg vä'ldded lokku juō'kk ärvv-vuu'd jii'jjesnallšemvuōdīd nu'tt, što tōid jeät vaaruku.

VARK-inventâ'stem puätt vä'lddkåaddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöõzzi meâldlaž inventâsttmöššân lââ'zzted öölmâs miöl kie'ssem da tie'ttemvuõđ arkeolooglaž kulttuurää'rb ärra. Saaggtummšest, teâdtummšest da inventâsttmöõžž puäđöõzzi kuullâmprosees'sest lij tä'st miärkteei rool. Arkeolooglaž paai'ki veiddsab tobddmööžž da fi'ttjummuž mie'ldd še takainalla kulttuurää'rb seillmõ'sše miöttlös vuäinalm šâ'dde viökkšubun.

4.4 Tällöõzla vaaiktöõzz da vaaiktöõzz luâttväärari äü'kkummša

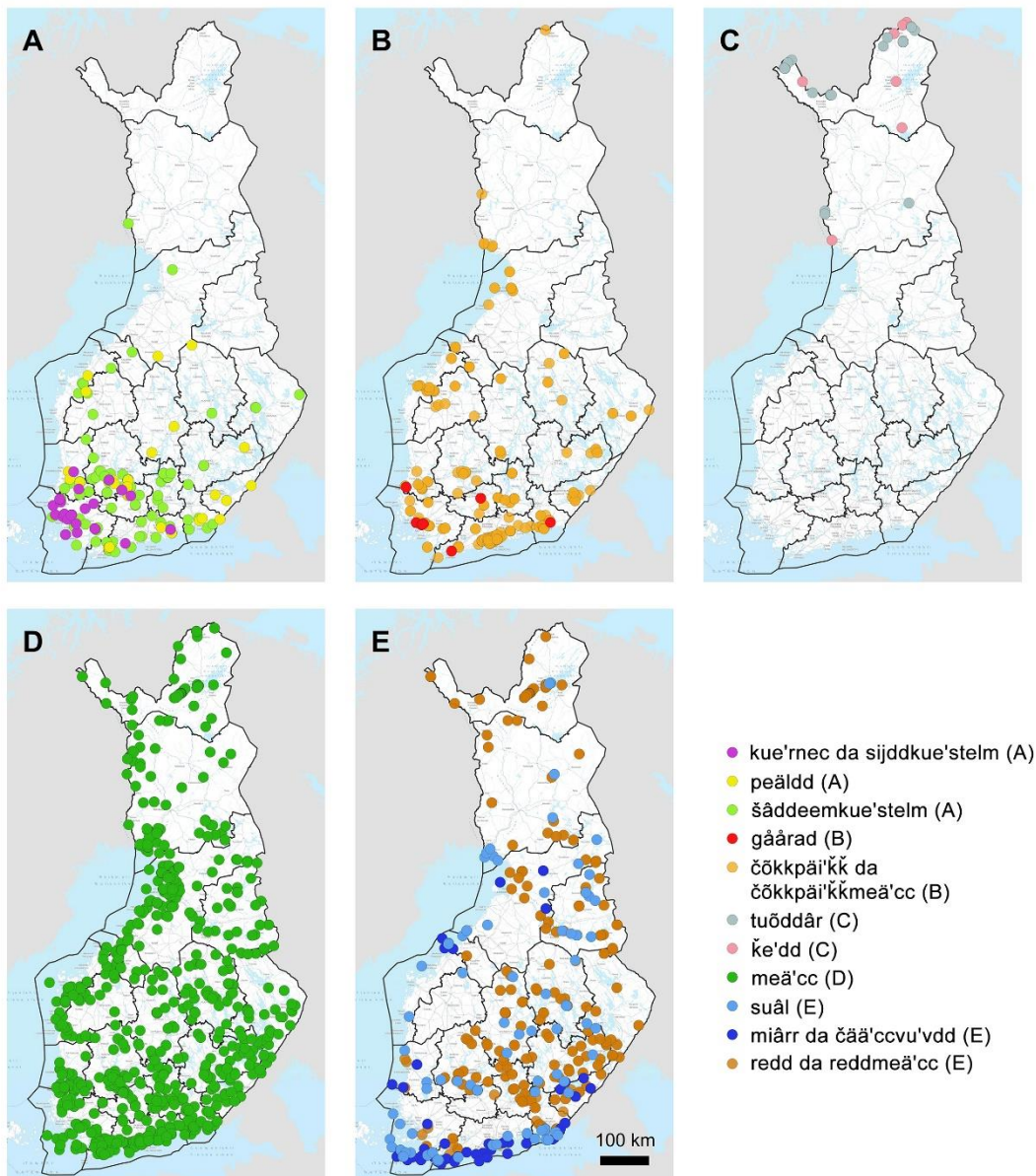
VARK-vuu'di vaaiktöõzz tallu lie miâlggâd vännaz tön diött, ko tõi kōskkmeärssaž šorradvuõtt lij nu'tt u'cc. Tõi vu'vddšorradvuõđi kōskkärvv lij 8,13 hehtaarâd da mediaan lij 1,14 hehtaar. Veiddsummus VARK-vuu'd lie Kotkast Ruotsinsalmi tuärramvu'vdd (Ruotsinsalmen VARK-alue, vu'vddšorradvuõtt 2333,80 ha, mâ'st vä'lddvue'ss lij čää'ccvu'vdd) di Hakoisten linnanvuori -vu'vdd pirröõzzines (Hakoisten VARK-alue, vu'vddšorradvuõtt 221 ha).

Vä'lddvue'ss VARK-vuu'din lij jee'resnallšem vuâmmas pirröõzzin. Tuâl'jõžpaažtöõzz jie nâkmen cōõgg ouddmiärkkân meä'cc-čuõppmööžžid, leäša tōin jeät vuâittu äâ'nned mäâdd mu'tti meä'ccoodummuž naa'lid (mäddoo'le ää'vummuš (läâddas äestys), au'rrjummuš, laaiktummuš (läâddas laikuttaminen)). Tât vuâđđââvv tuâl'jõžmošttlâkka, da nu'tt VARK-vuu'd jie täâu'jmōs vuõ'jjin šöõddât odđ räâ'jtöõzzid. Čârstöõgg tä'st tuejee tōk VARK-vuu'd, koid õhttnee äärvain lij peäggum jeä'rben, što pirrōs tuärjjad päai'k fi'ttjummuž. Ärvvtöõllmööžž meä'cc-čuõppmööžžin le'be jee'res tääimain tuejjeet kuuitâg öõuti mie'ldd juõ'kk VARK-vuu'd jii'jjesnallšemvuõđid lokku vää'ldel.

VARK-vuu'din nu'tt kutt prosee'nt lie gâârad- le'be čökkpäi'kkvuu'din. Gââradvuu'din VARK-vu'vdd sätt šöõddted takai šuurab koolaid jeä'rbi mie'ldd kää'vvtummša õhttnee čiolgtöõzzi da tu'tkkummši õhttvuõđâst. Tâin vuu'din tuâl'jõžpaažtö'sse vuei'tlvōsttum mäâdd liktöõllmööžž sätte oudlded tu'tkkummši vue'zzeld ouddmiärkkân tää'r'kab dokumentâsttmööžž ko takainalla le'be takai vue'jjest čârsteei tääimaid vuu'dest le'ddi arkeolooglaž rajjsi seeiltem diött.

VARK-päai'k vuä'itte lââ'zzted miöl keässmööžž vuu'di ärra turiism kie'ččâmkuu'limest, mâ'st lie posiitiivla vaaiktöõzz tallu. Tâin vuä'itt vuei'nned lââ'zzte'men vuu'di kōskksaž tää'ssäärv tön diött, ko mäâng VARK-paai'kin lie tällöõzlanji muđoi uu'ccben aktiivlaž vuu'din. Ko tuâl'jõžpaažtöõzzi häiddtuärjjöõzz da vuei'tlvaž mäddvuu'd spesiaalpirrōstuärjjöõzz ohjâ've täid vuu'did, tōin vuä'itt lee'd vaaiktōs mäddtääl- da siōm pōrgsi tallu.

Kartt. Pirröõzz, ko'st VARK-päi'k lie. Tuäggažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

4.5. Meeraikõskksa vaaiktõõzz

Jeät ärvvtõllu, što VARK-inventâ'sttmest lie miärkteei riikk raajid râstldeei vaaiktõõzz.

4.6 Jee'res vaaiktõõzz

4.6.1 Inventâsttmõõžž vuõiggâdvuõttvaaiktõõzz

VARK-inventâ'sttmest ärvvtõõllmõõžž leät čöõdtam SOVA-läâ'jj 3 § vuâdald. Čâuddmõš čöõd viikkâmnaä'lest vuâdđââvv tõõzz, što inventâ'sttmest da tõn puäđõõzzâst jie leäkku jiõččna vuõiggâdvuõttvaaiktõõzz. Jõs inventâsttmõõžž priimât vä'lddkâaddlaž vuu'diââ'nneemtäavtõõzzi meâldlaž inventâsttmõššân, puä'tte tõn vaaiktõõzz ou'dde pannvuõ'i'ggest vä'lddkâaddlaž vuu'diââ'nneemtäavtõõzzi päi'k kää'vvtummuž da tuâl'jõžmoštläâ'jj nuäjain kiõtt'tõõllâmvuällsaž lää'ppaa'sši päi'k. Tãn diõtt lij kiõččum taarbli'žžen smiõttâd še tõn, mä'htt VARK-vuu'di

vä'lddkääddlaž miärktös šeejšäst kää'vvtummša da jee'res mäddââ'nem plaanummša da tön pääi'k pannvuoi'ggest še tallu, sosiaal'laž pue'rrvâäjima di luätt- da kulttuurpirrõ'sse.

4.6.2 Vaaiktõõzz kää'vvtummša

VARK-paai'ki vuõiggâdvuõdlaž sââ'jj vuâdđââv v'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid da tõi vuõiggâdvuõttvaaiktõõzzid. Tõin šiotteet mäddââ'nem- da raajjâmlää'jjest (MRL 132/1999). MRL 24 § 1 momee'nt mie'ldd riikk ve'rğğnee'kk â'lğge toi'mmjummše'stez vä'ldded lokku vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid da ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž. Lââ'ssen âlgg ärvvtõõllâd tõi teâuddmõõžž da tääimai vaaiktõõzzid vu'vddrajisa da vuu'diâânnmõõžž peä'lnn.

MRL 24 § 2 momee'nt mie'ldd mäddkää'dd plaanummšest da jee'res vuu'di ââ'nem plaanummšest âlgg ââ'nned huõl vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzi lokku välddmõõžžâst nu'tt, što tõi čõõđ viikkmõõžž ouu'deed. Vä'lddkääddla vuu'diââ'nemtäävtõõzz konkretisâ'vve ââldmõsân kää'vvtummuž õhttvuõdâst. Pukin kää'vvtaa'zzin lij vääžnai ââ'nned huõl tõi'st, što tuejjuum čâuddmõõžž jie leäkku risttreeidast vä'lddkääddlânji miärkteei arkeolooglaž paai'ki luândain da jii'jjesnallšemvuõdivui'm. Mäddkää'ddkää'vvtummšest lij tä'st kõskksaž rool. Mäddkoo'ddi plaanummšest vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid tää'rktet ooudâs mäddkääddlaž vuu'diâânnmõõžž čâuddmõõššân da tõi'd suâvtet õ'hte mäddkääddlaž da pääiklaž täävtõõzzivui'm.

Mäddkää'ddkää'vvtummšest lij mie'rrmeâldlaž pu'htted ou'dde VARK-vuu'did nâkmen. Täid âlgg kiõtt'tõõllâd še mäddkää'ddkää'v ve'rğğneksagstõõllmõõžžâst. Vuei'tlvaž VARK-vuu'di rajjõõzzid e'tkkuum čoo'rummšin kää'vvtummuž õhttvuõdâst âlgg pâi sagstõõllâd nu'tt vooudlaž vasttõsmuseoivui'm ko še Museokonttrin. Tuejjeem tää'zzest sagstõõllmõõžž čoo'rummšin, koid e'tkkeet VARK-vuu'did, kue'skke tâ'lk tõi'd vuõ'jjid, koin VARK-vu'vdd lij veiddsab ko tuâl'jõžpaa33tõsrekistee'rest ou'dde puhttum rajjõs. Täin muttsid ärvvtõõllât juõ'kk kää'v vue'zzeld õõuti mie'ldd. Takai- le'be aazztemkaa'vi õhttvuõdâst sagstõõllmõõžž jeät taarbšuku, jõs tuõdât, što kää'vest ou'dde puhttum čâuddmõõžž jie vaigsmââ'tt vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzi čõõđ viikkmõõžž.

Kulttuuriympäristö yhteisenä voimavarana Kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelma 2014–2020 (Kulttuurpirrõs õhttsaž viõkkväärran Kulttuurpirrõs-strategia toimupijijâmplaan 2014–2020) -čõõđtõõžžâst ee'jjest 2015 õhttân täävtõõsân lij tuõttum, što vä'lddkääddlânji miärkteei kulttuurpirrõõzzin âlgg lee'd õhttnaž da ääi'jtâss'si'žžen õnnum teätt, kää'tt kätt kulttuurkue'stelm, rajjum kulttuurpirrõõzz da arkeolooglaž kulttuurää'rb. VARK-inventâ'stem veekk čõõđ tån täävtõõzz arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'zzeld da hiâlpat nääi't pue'ttiäi'j ve'rğğnii'kki toi'mmjummuž.

Mäddââ'nem- da raajjâmlää'jj 24 §:st tuõdât, što

Riikk ve'rğğnee'kk â'lğge toi'mmjummše'stez vä'ldded lokku vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid, ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž da ärvvtõõllâd tääimeez vaaiktõõzzid vu'vddrajjâz da vuu'di ââ'nem peä'lnn.

Mäddkää'dd plaanummšest da jee'res vuu'di ââ'nem plaanummšest âlgg ââ'nned huõl vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzi lokku välddmõõžžâst nu'tt, što ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž.

Õinn seämma lää'jj 32 § mie'ldd

Ko ve'rğğnee'kk plaanee vuu'di ââ'nem kuõskki tääimaid da tu'mmje tõi čõõđ viikkmest, sij â'lğge vä'ldded lokku mäddkää'ddkää'v, põrggâd ouu'deed kää'v čõõđ viikkmõõžž da kiõččâd, što tääimain jeät vaigsmõttu kää'v čõõđ viikkmõõžž.

VARK-inventâsttem õhttvuõdâst leät se'lvvtam paai'ki lokku vâlddmõõžž kaa'vin da sõi'jid jee'res kää'vvtaa'zzi vuu'dest vâ'lddkââddlaž päi'kkteâttaunstõõzzi veäkka. 204 VARK-päi'kked lie aazztemkää'vvtum vuu'dest. Tâi vue'zzeld ij kâ'l leäkku leämmaž vuei'tlvaž se'lvvted tõi, kâ'll päi'kked lie mie'rkkuum aazztemkävva.

Paai'kin 869 (63 %) lie takaikää'vv-vuu'dest da tõi mie'rkkummuž takaikaa'vid leät kaart'tam tää'rkbën. Takaikää'vv-vuu'dest le'ddi VARK-paai'kin 549 lie mie'rkkuum kaa'vid. Tuâl'jõžmoštvtuu'd kovveei SM-meärkkõs lij tâ'l'k 183 päi'k sââ'jest. Tääu'jmõsân tuâl'jõžpaa33tõsvuu'd äâ'nnem-mie'rren leät kuuitâg čuä'jtam mõõn-ne jee'res toi'mmjummuž mä'te:

- 187 päi'kked lie vuu'dest, koon vâ'lddââ'nnem-mie'rr õhttan mädd- da meä'cctallu
- 46 päi'kked lie vuu'dest, kââ'tt lij räauhtum še mäin-ne jee'res laa'jjin

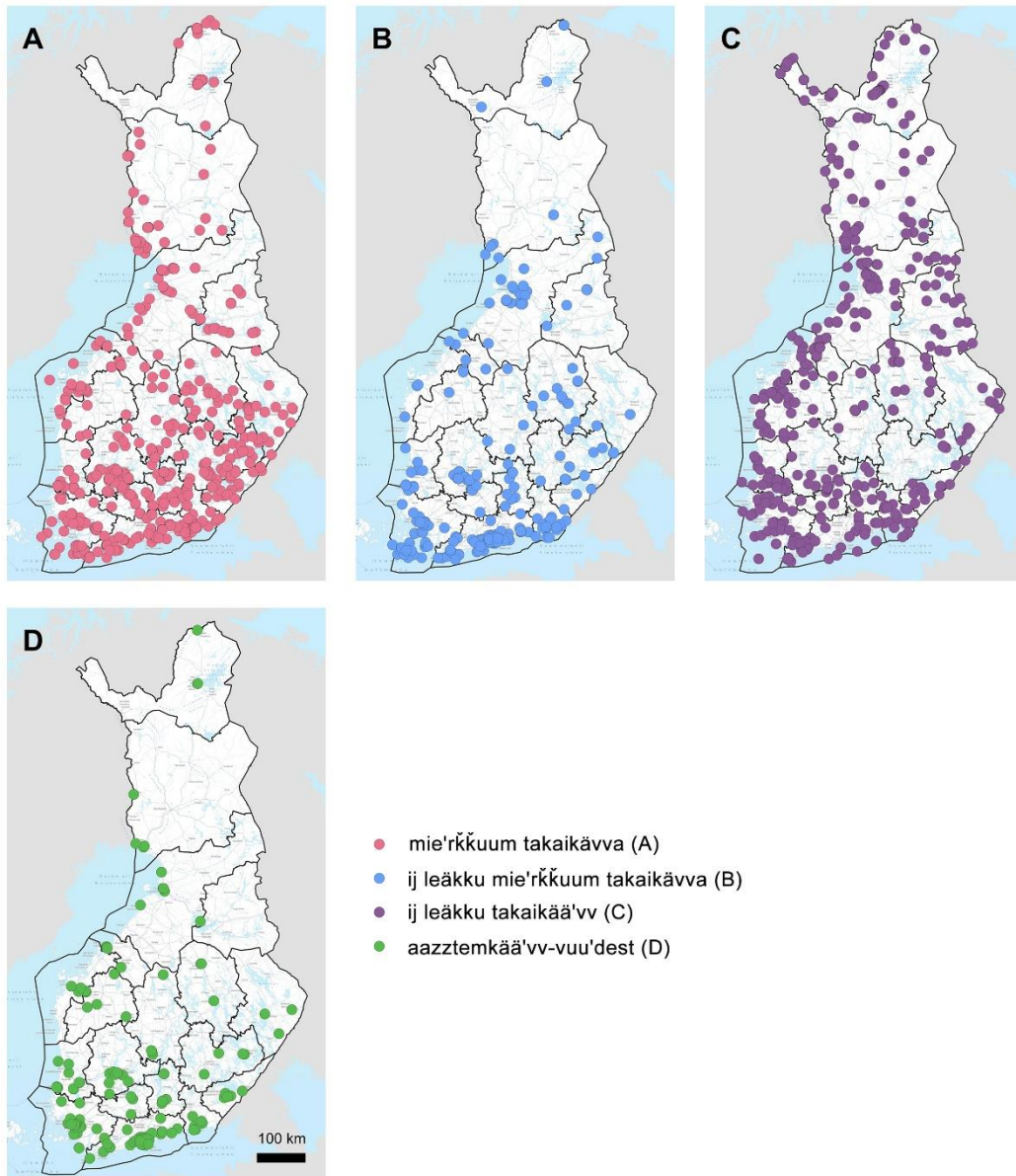
Ko tuâl'jõžmoštllää'kk vuei'tlvâstt vuu'd vaaldšeei mäddâânmõõžž, täin vue'zzin vuõigg vaaiktõõzz jie ohjõõv mädd- da meä'cctäällvuu'din le'ddi paai'kid. Vuu'di plaanummšest jooudât kuuitâg vâ'ldded lokku VARK-vuu'di äärvaid, le'be jõs VARK-vuu'd ärvvtõõllmest tuõdât, što *pirrõõzzâst da kue'stlmest lie päi'k fi'ttjummuž tuärjjei elemee'nt*, älgg tän vâ'ldded lokku da vie'ltted čâuddmõõžžid, kook rââšše'če täid äärvaid.

Jee'res takaikaa'vid mie'rkkuum suõjjlemvuu'd, koin VARK-päi'k lie, lie takainalla luâttsuõjjlemvuu'd. Pukvee'zz takaikää'vvtää'zzest e'tkkuum vuu'd ouu'dummuž da vuu'dest le'ddi VARK-vuu'd äärvai seeiltummuž kõõskâst lie miälggâd oocanj potentiaal'la risttreiddvue'jj. Jäänmõsân lij viggâmnalla, što risttreiddvuei'ttemvuõd šâ'dde vuu'din, kook lie jälstummša, jäätllõ'kke le'be luämm- da maatkcemtoi'mmjummsid čuä'jtum vuu'din. Täin šuurmõs vuâsttlõs täävtõõzzi piiijmõõžž vuei'tet vie'ltted šiõgg plaanummsin da oudlkâsttmõõžžin.

Joba 322 VARK-päi'k jeät leäkku mie'rkkääm takaikaa'vid. Täin paai'kin 32 lie vuäjjam käärab, da loopp lie arkeoloogla päi'k mäddvuu'din. Tâi paai'ki vue'zzeld lij riskk, što tõi'd jeät valddu vu'vddplaanummšest lokku. Lääkkmie'rr lij miälggâd šurr tõi diõtt, ko tuâl'jõžpaa33tõõzzid õõlgči päi mie'rkkēed takaikaa'vid uu'ccmõsân päi'kmeärkkõõzzin. Kää'v, koid tuâl'jõžpaa33tõõzz jie leäkku mie'rkkuum, lie kõskmeärrsânji siõmmna puärrsab ko tõi, koid tuâl'jõžpaa33tõõzz lie mie'rkkuum vuä'pstummuž meäldlânji. Äâ'kkjeärtõs lij kuuitâg samai u'cc.

VARK-päi'k kaa'vin (n = 1391)	päi'k, kpl	% VARK-paai'kin
takaikää'vvtum vu'vdd		
mie'rkkuum takaikävva	549	39 %
jie leäkku mie'rkkuum takaikävva	322	23 %
vuuddest ij leäkku takaikää'vv	523	38 %
aazztemkää'vvtum vu'vdd	204	15 %

VARK-vuu'did mie'rkkēet pue'ttiäi'j nu'tt mäddkâ'ddkaa'vid ko še tõi vue'lbuž kää'vvtaa'zzid tõi tuõttääššlaž rajjõõzz meäldlaž vu'vdden. Jeärtõs jee'res põõšši tuâl'jõžpaa33tõõzzid lij tõi, što VARK-vuu'di õhttvuõdâst ve'rğgne'e'kk ä'lğge toi'mmjummsē'stez kideed jeä'rab vuämmsummuž tõi, što tâ'l'k vuu'd lokku vâlddmõõžž lââ'ssen še arkeolooglaž paai'ki tuõttum äärvaid vää'ldet lokku plaaneemtuâjast da tõi ohjummšest nu'tt, što tõi seillamouddõõzzid ra'vvjet.

Kartt. VARK-päi'k da kää'vvtummuš. Tuäggažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

4.6.3 Inventâsttmõõžž vaaiktõõžž jee'res mäddânnmõ'sše

Vä'lddkääddlaž vuu'diää'nnemtäävtõõžžin jie leäkku vuõigg vuõiggädvuõdla vaaiktõõžž õõt raajjâmlää'v, čorstemlää'v le'be plaaneemtarbbčâuddmõõžž miõttâmouldõõžžid. VARK-vuu'di päi'kkmeäldla vuõiggädvuõttvaaiktõõžž õõt raajjâmha'ŋkkõ'sse le'be mäddânnmõ'sše šâ'dde MRL meäldlaž kää'vtemprosee'ssest da vuâđđä'vve jee'res kää'vvtää'zzi siiskõskai'bbjõõžžid di te'l, ko kiõtt'tõõlât põõšši tuäl'jõžpaažtõõžžid tuäl'jõžmoštlä'jj (295/1963) meäldlânji. Likktõõllmõš põõšši tuäl'jõžpaažtõ'sse ää'sšmeäldlaž lää'vtää lij juõ'kk vue'jjest kiõlddum huõlkani tõ'st, lij i'lla kõõčmõõžžâst VARK-päi'kk. Likktõõllmõõžž oudldem lää'v kiõtt'tõõllâm õhttvuõđâst ärvvtõõlât juõ'kk vue'jj õhttvuõđâst arkeolooglaž päi'k miärkkälvuõđ ve'rddee'l mäddââ'nnemha'ŋkkõ'sse da tõn miärktõ'sse. Tõin vue'zzin, ko VARK-vuu'd jie leäkku põõšši tuäl'jõžpaažtõõžž, šâ'dde vuõiggädvuõttvaaiktõõžž kää'vmeärkkõõžžid da -meärrõõžžid päi'k, mäid tu'mmjet kää'vvtummuž õhttvuõđâst.

Vuõigg vuõiggadvuõttvaiktõõzz vuäi'tte šõddád mätam mäddâannmõ'sše õhttnei lå'ppmõõntõõllmõõžži õhttvuõđâst tõn diõtt, ko riikk ve'rğğnee'kk â'lğge toi'mmjummše'stez vâ'ldded lokku vâ'lddkâaddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzzid da ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž. Tuâl'jõžpaa33tõõzz lie lää'jj suejjeem da tõiđ õhttnei čauddmõõžžin âlgg pái raukkâd ciâlkâlm kää'vvpiaanummuž le'be jee'res mäddâannmõõžž õhttvuõđâst ju'n-a vooudlaž vasttõsmuseost le'be Museokontrest. Tuejjeem tää'zzest tääu'jmõsân lij mie'rrmeâldlaž čuä'jted ciâlkâlmraukkmõõžž vooudlaž vasttõsmuseoo'je, kââ'tt taarb mie'ldd tuejjad õhttsažtuáj Museokontrin.

VARK-vuu'di vuõiggadvuõttvaiktõõzz lie vâ'lddvuâkkõõzz mie'ldd pannvuõigg vaaiktõõzz. Tõk jie muu'tt ânn'jõž vuõiggadvuõttvue'jj, mâ'st vâ'lddkâaddlânji miârkteei kulttuurpirrõõzzi äärvaid âlgg staaneed kää'vvtummuž õhttvuõđâst kää'vvtummuž ju'rddem õ'httesuâvtemčauddmõõžž vue'ssen. VARK-vuu'di täävtõssân lij tuejjeed čiołggsunbun oudpeä'lnn tõn, mõök pääi'k lie luândsteez vâ'lddkâaddlânji miârkteei da mõök jie leäkku.

5. Vaajtõsmäainai verddõõllmõš

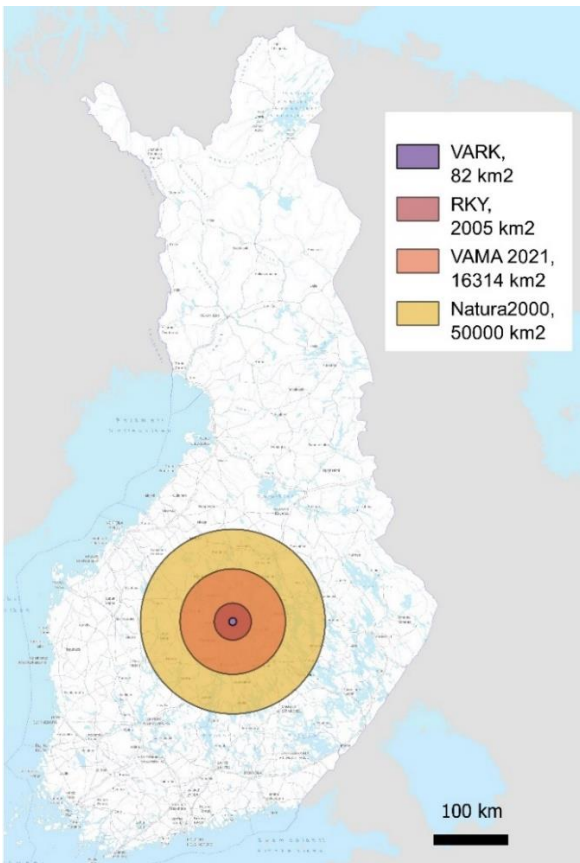
Pirrõsärvtõõllmõõžž mie'rren lij leämmaž se'lvvted VARK-inventâ'sttem čõõđ viikkmõõžž (vaajtõsmäinn 1) le'be tõn čõõđtekani kuâđdmõõžž (vaajtõsmäinn 0) vaaiktõõzzid vâ'lddkâaddlânji miârktee'jen ärvvtõllum paai'ki pirrõ'sse. SOVA-lää'jj da -asetõõzz mie'ldd tõ'st puu'tet ou'dde taarblaž meä'r mie'ldd ânn'jõžvue'jj da pue'tti ouddnummuž verddõõllmõõžž. Vuâlggsââ'jjen âlgg lee'd, što inventâsttmõõžž čõõđ viikkmõõžž vaaiktõõzz lie positiivla ve'rddee'l ânn'jõžvuâkka.

Ve'rddee'l kuei't ääi'jben čõõđtum VAT-inventâ'sttma (RKY, VAMA 2021) VARK-inventâ'sttmest seu'rrje miârkteeinalla uu'ccben ođđ pirrõsvaaiktõõzz. Vâ'lddvue'zzin mäinn lij tõt, što VARK-vuu'din šuurmõs vue'ss lij ju'n räauhtum tuâl'jõžmoštlaa'jjin, ij-ga vâ'lddkâaddlaž miârkkâlvuõtt puu't tääzz muttsid. Nu'bb mäinn VARK-inventâ'sttem uu'cces vaaiktõõzzid lie VARK-vuu'di siõm vu'vddšorradvuõđ, kuä'ss pääikla vaaiktõõzz ouddmiârkkân tallu da vu'vdd- da aassâmkâ'ddrajjsa pä'cce u'ccen.

	VAMA 2021	RKY	VARK
vuu'di låâkkmie'rr	186	1851	1010
vu'vddšorradvuõđ, km ²			
<i>kõskkärvv</i>	87,71	1,08	0,08
<i>mediaan</i>	46,73	0,19	0,01
<i>vaajtõõllâmkkõskk</i>	0,86–848,84	0,0005–247,19	0,00002–23,34
<i>õ'httela'skkuum vu'vdd-</i>			
<i>šorradvuõtt</i>	16314,24	2005,31	82,14

Taullõk. VAT-inventâ'sttmin meä'rtum vuu'di vu'vddšorradvuõđi tobldõklââgg.

VARK-vuu'di vu'vddšorradvuõtt va'sttad tã'lk 4 % RKY-vuu'din da 1 % VAMA 2021 -vuu'din. VARK-vuu'di pirrõsvaaiktõõzz pä'cce vânnsen ve'rddee'l ääi'jab VAT-inventâ'sttmid (RKY da VAMA 2021) tõn diõtt, ko vuu'di kõskkmeârresaž vu'vddšorradvuõtt lij u'cc da nuu'bb peä'lnn tõn diõtt, ko inventâ'sttem täävtõssân lij, što tõin jie šõõddče muttãz.

Kartt. VAT-inventâ'stmi (VARK, RKY, VAMA 2021) di Natura 2000 -säimmõõzz suõjjlemvuu'di vu'vddšorradvuõđ ve'rddee'l kuâimmseez. Tuâggažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

Šuurmõs odđ vaaiktõõzz vu'vddplaanumša ohjâ'vve vä'lddkâaddlânji miârktee'jen ärvvtõllum historiallaš gâardi vuu'did. Tõi arkeolooglanji puârast seillam vue'zzin mäadd liktõõlli täämaid õõlgči vie'ltted, da vie'lt'te'mes liktõõllmõõžžid sää'ttet piijjâd čouggsab mäainaid ko takainalla.

VARK-inventâ'sttem sosiaal'la vaaiktõõzz lie jäänaš positiivla. Inventâsttmõõžž mie'ldd arkeologlaž kulttuurä'rbv kaggâât ääi'jab pue'rben ou'dde. VARK-vuu'd lâ'âzzte vuu'di, ko'st tõk lie, kie'ssemviõgg da ra'vvje jälstee'ji pääiklažidentitee'tt di čõnnõõttmõõžž jiiijâz jälstempirrõ'sse. Tuâl'jõžpaažtõsvuu'di hâiddamveä'kkvuõđ vuei'tlvâ'stte paai'ki pue'rummuž, kue'stelmhâaid da vuâ'pstõõggi raajmõõžž suâppi tobdstõõttâmpaai'kid. Hâidduärjjõõzz lij vuei'tlvaž vuâžžad še mäddtääl spesiaalpirrõstuärjõsriâžldõõgg pääi'k, jõs VARK-vu'vdd lij vuu'dest, koozz lij vuei'tlvaž vuâžžad ko'rvvõõzz kue'stelm mäânghâmmsažvuõđ tuõ'll'jeei tääimain.

VARK-inventâ'sttem vaaiktõõzz ekolooglaž äärmõõžžid lie še positiivla. Ko VARK-vuu'di da tõin le'ddi arkeologlaž paai'ki suõjjlemvuâkka jie nõkmen leäkku pue'ttmen odđ muttâz, vuei'tet viggâd, što ekoloogla äärmõõžž pâ'sše še seämmanallše'mmen. Tõin vuõ'jjin, koin VARK-vuu'd leät me'rtam veiddsubun ko tuâl'jõžmoštllää'jj räauhtem vuu'd le'be koin pirrõõzz seillamvuõđ tuõđât õhttân vuu'd miârktõõzz teäddee'i ärvvan, ekolooglaž äärmõõžžid seillamoudldõõzz puârne ääi'jab vuâkka ve'rddee'l.

VARK-inventâ'sttemest puä'tte lee'd jäänmõsân miârktee'i vaaiktõõzz kulttuurpirrõõzz da kue'stelm vuâkka. Arkeologlaž kulttuurä'rbba õhttneei jäänmõsân miârktee'i äärv šâ'dde ääi'jab pue'rben lokku valddum, ko tõid vää'ldet lokku ju'n mäddâ'nnem plaanummuž vuõssmõs poodd. Ko VARK-vuu'd lie RKY-, VAMA 2021- le'be ä'rbvuõttbiotoppvuu'din, tõk ra'vvje seämast še tõi seillamoudldõõzzid da po'hte vuu'did tõi šõddâmhistoriast muštleei ääiglaž činġalvuõđ.

VARK-vuu'd lie uu'cc da tōin šōddi päi'kkšäimmōs lij peāḡgai da lââ'ssen leävnam pirr Lää'ddjânnam. Inventâ'sttem šōoddtem vaaiktōōzz puä'tte lee'd pukvee'zz samai pääikla. Jee'res pirrōsvaaiktōōzzi vuârrvaaiktemköskvuōḡid ärvvtōōleen jeät leäku ni vuäittam aiccâd peäggtemnallšem päjjlōsvaaiktōōzzid.

Ko verddōōlât pirrōōzz pue'tti vue'jj vaajtōsmäainai 1 da 0 kōōskâst SOVA-lää'jj meāldlaž ärvvtōōllmest vä'liddkāāddlânji miârkteei arkeolooglaž paai'ki inventâ'sttmest leät vuäittam tuōttâd, što ko inventâ'sttmōš lij teāuddjam, vaaiktōōzz lie vä'liddvuâkkōōzz mie'ldd positiivla, hâ't takainalla kiōčče'e'l miālggâd uu'cc.

Arkeolooglaž kulttuurää'rb peä'lnn lij miârkteei, što tōn kulttuurhistoriallšânji, tu'tkkēemhistoriallšânji da tu'tkkummuž peä'lnn miârkteei vue'ss lij äâ'n vuâmmšum. Inventâ'sttmest meä'rtōllum vä'liddkāāddlânji miârkteei arkeolooglaž paai'kid se'st oō'nni VARK-vuu'did lij pue'ttiäâ'j vuei'tlvaž vä'lidded lokku vu'vdd- da aassâmkā'ddrâjisa vaaikteei planin ju'n aalgâst.

VARK-inventâ'sttmest leät pâsttam ouu'deed arkeolooglaž kulttuurää'rb äärvtummuž mōōntōōllmōōžž da noorrâm miârkteei teāḡ arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'jjest. Tuejjuum tuâjj oudd šioḡg vuâḡ arkeolooglaž kulttuurää'rb suōjjlummuž juättkkou'dummsâ.

6. Teättkääv

Ölmstâä'ttkani teättkääv

Arkeologinen kulttuuriperintö ja kaavoitus 2020. Museokoontâr, Kulttuuripirrōskäāzzkōōzz, Vaaldâšmkäāzzkōōzz/Lää'kk-käāzzkōōzz.

Muinaisjäännōsten merkittävyden arviointi ja arvottaminen. Tuâjj-joouk lopraportt 27.8.2008. Museokoontâr.

VARK ja kaupungit. Teemu Mökkönen, Museokoontâr 2021.

VAT- Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännōskokonaisuudet. Ouddiōlgtōs 10.1.2008. Museokoontâr.

Viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista antaman lain soveltaminen Valtakunnallisesti merkittävien kohteiden (VARK) inventoinnissa. Juha Maaperä, mooštas 3.4.2020. Museokoontâr, Vaaldâšmkäāzzkōōzz/Lää'kk-käāzzkōōzz.

Ölmstōttum teättkääv

Arkeolooglaž kulttuurää'rb hāidd <https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen-kulttuuriperinto/arkeologisen-kulttuuriperinnon-hoito>

Arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'ppes AKO <http://akp.nba.fi/>

Kulttuuriympäristöstrategia 2014–2020. Riiksuāvtōōzz vuāḡdjuurdu'tmmstōk 20.3.2014 Mätt'tōs- da kulttuurministeria, pirrōsministeria. He'Issen 2014

Kulttuuriympäristö yhteisenä voimavarana Kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelma 2014–2020. Mänttös- da kulttuuriministeria, pirrösministeria He'Issen 2015

Lää'kk ve'rğgnii'kki plaani da prograammi pirrösvaaiktöõzzi ärvvtöõllmest

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050200?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=SOVA%20laki>

Luättsuõjjelemlää'kk

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1996/19961096?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=luonnonsuojelulaki>

Mäddâ'nnem- da raajjâmlää'kk (MRL) <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132>

Maiseman Muisti - valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäänökset. Paula Purhonen (tääimtam) Vammala 2001

Tuâl'jõžmošttlää'kk MML

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=muinaismuistolaki>

Vä'lddkââdlânji ärvsaž kue'stelmvuu'd

https://www.ymparisto.fi/fi-fu/luonto/maisemat/arvokkaat_maisemaalueet

Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelualuekokonaisuudet. Sii'skaa'sšiministeria, kää'vvttem- da raajjâmjûggas, teâdtummuž 3/1983

Vä'lddkââdlânji

miârkteei

rajjum

kulttuurpirröõzz

<https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennettu-kulttuuriymparisto/valtakunnallisesti-merkittavat-rakennetut-kulttuuriymparistot>

Meálddős 1

Õ'htekeässmõš vä'lddkáaddlánji miárkteei arkeolooglaž paai'ki inventásttmõõžž vaaiktõõzzi ärvvtõöllmest		
Vaaiktõõsklass	Vaaiktõõzz ++ / + / 0 / - / --	Säänlaž kovvõs
1. Sosiaal'la vaaiktõõzz		
Tiõrvâsvuõtt da pue'rrvââjjam	++ ++ +	<p>Arkeolooglaž paai'kid kiõõçlââ'stet ärvvsi'žžzen da tõid ââ'net miõllkie'ssijen. Tõk lââ'zzte miõl keässmõõžž vuu'd ärra da ra'vve jälstee'ji pääiklažidentitee'tt da čõnnõõttmõõžž jiijjâz jälstempirrõ'sse.</p> <p>Šuurmõs vue'ss VARK-paai'kin lie jee'resnallšem luåttpirrõõzzin. Paai'kin lij kie'ssemviõkk da tõid jeå'let tobdstõõttmen. Luåđast liikummšest lij miárkteei vaaiktõs nu'tt oummi fyyslaž ko še jioğgsaž pue'rrvââjjmõ'sše.</p> <p>Tuål'jõžpaažžtõõzzi håiddtuårjioõzz da jee'res pirrõshoiddu õhttneei tuårjiosriåždõõggi pääi'k õhttõõzz da sie'br vuå'tte pue'reed paai'kid. Tõin jå'rjstum šõddmõõžži veåkka lâå'zztet pääiklaž jälstee'ji õ'httekuullåmvuõđ da miõl keässmõõžž jiijjâz pirrõ'sse da tõn mõõnnåmäigga.</p>
Påai'k jioğgsa åårv	++ --	<p>Ko paai'kid õhttneei jioğgsaž åårvaid puu'tet teådde'i ou'dde, seåmmast tõn fyyslaž rajsi åårvast åå'nmem låssan da kõõddås liktõõllåđ tõn påjjan.</p> <p>Måtam paai'kid õhtne jioğgsa åårv, koid såå'jest kõ'll'jeei så'tte neeu'rted huõlte'mes jålstõõttmõõžžin.</p>
Tåå'ssårvv	+	<p>VARK-paai'kin på'jjel 70 % lie mäddvuu'dnallšem pirrõõzzåst. Tõk šõddee vue'zz mäddvu'vddvuudi kõ'll'jempaai'kin, lâå'zzte vuu'deez kie'ssemviõgg da šõddee tõnnalla vuu'di kõskksaž täå'ssåårv.</p>
Pirrõstie'ttemvuõtt	+	<p>Pirrõstie'ttemvuõtt låssan, ko vuu'd historiast mušttleei pääi'k kaggå'tte ou'dde da vie'kkte fi'ttjed, mõõzz da måkam historia mie'ldd vuu'd lie šõddåm nåkmen ko tõk ånn'jõžååi'j lie.</p>
2. Ekoloogia vaaiktõõzz		
Luåttpirrõs	+ +	<p>VARK-paai'kin 95 % lie vuu'din, koid vuetet åå'nned luåttpirrõssån le'be luåttpirrõssån, koid oummu vaaikte. Ko šuurmõs vue'zz vuu'din leåt ju'n laå'jjin rååuhtam da juõ'kknallšem liktõõlli toi'mmjummuš lij tõin kiõlddum, jie muttåz luåttpirrõ'sse leåkku nu'tt šuur. Nuu'bb peå'lnn VARK-vu'vdd lâå'zzat še pirrõõzz vuåittmõõžžid seillad nu'tt auteentli'žžzen ko vuet'ltvaž.</p> <p>165 VARK-påi'kked lie luåttsojjlemvuu'din. Kuålmõs tõin lie så'mmlai dommvuu'd poostaivuu'din, koin lij vaiggåd jåå'tted. Suomenlahti, Saaristomeri da Selkämeri meermeå'ccvuud in da luåttsojjlemvuu'din le'ddi pääi'k lie vää'lljest še. VARK-paai'ki åårmõš luåttsojjlemvuu'din ij tåå'dstes vaaikått luåttsojjlemvuu'di luåttåårvaid, leåša oudd lâå'ssåårv tõi måñghåmmsažvuõ'tte.</p>

Luâđ määŋghämmsažvuott	++	VARK-päi'kk vuái'tte láâ'zzted luâđ määŋghämmsažvuod ä'rbvuottbiotoppân klasstõllum vuu'din.
Ä'rbvuottbiotoopp	+ -	Tuâl'jõžpaa33tõõzzi hâidduärjõs vuei'tlvâst nõkam hâiddtâaimai ohjumuž täid vuu'did, koin ra'vvjet oummu seu'rreei šlaaji pi'rõgõmmuž. Mâtam ä'rbvuottbiotooppi hâiddamtâaim lie nõkam, što tõid jeät vuâittu čõõdted tuâl'jõžpaa33tõsvuu'dest. Nõkam lie tõk hâiddmõõntõõllmõõžž, koin mäddoo'le jooudât mä'htt-ne likkõõllâd.
Natura 2000 -vuu'd	++	178 VARK-päi'kked lie Natura 2000 -vuu'din. Täk VARK-päi'kk lie ju'n ââ'n laa'jjin räauhtum nu'tt, što VARK-inventâ'stem ij šõõddât odđ vaaiktõõzzid. Tuâl'jõžpaa33tõõzzi âârmõš Natura 2000 -vuu'din láâ'zzat paai'ki seillamouldõõzzid.
Luâttvâarai ââ'nnem	+ -	VARK-vuu'd po'hte láâ'ss-staan vaaldšeei mäddâânnmõõžž põõššivuõ'tte. VARK-vuu'd räa'jte veiddsubun mäddâânnmõõžž ko põõšši tuâl'jõžpaa33tõõzz tõin vue'zzin ko tõk lie meä'rtõllum tuâl'jõžmošttlää'jj räauhtem tuâl'jõžpaa33tõsvu'vded šuurben.
3. Kulttuurpirrõs- kue'stelmvaaiktõõzz	da	
Arkeolooglaž kulttuurä'rb	++ ++ ++	Arkeolooglaž kulttuurä'rbba õhtneei jäänmõsân miärkteei äärv šâ'dde ääi'jab pue'rben lokku valddum, ko tõid vää'ldet lokku ju'n mäddââ'nnem plaanumuž vuõssmõs poodd. Miõl keässmõš arkeolooglaž kulttuurä'rb ärra lâssan, ko saakkummšest puä'det kaggâd ou'dde VARK-vuu'did. Ko arkeolooglaž kulttuurä'rb fi'ttjet da toobdât ääi'jab pue'rben, lâssan še takai kulttuurä'rb seeiltummša miõttlõs tätt. VARK-päi'kk oudđ šiõgg vuâđ tuâl'jõžpaa33tõõzzi hâidduärjõõzz miõttmõ'sše. Hoiddum tuâl'jõžpaa33tõõzzin päi'kk vue'jj lij hiälpab seu'rjed da tuejjeed tõn pue'reei täaimaid.
Rajjum kulttuurpirrõs	++	319 VARK-päi'kked lie RKY-vuu'din. Arkeolooglaž kulttuurä'rbba õhtneei äärvai ou'ddepohttmõš láâ'zzat še RKY-vuu'di miärktõõzz, ko tõi šõõdâmhistoriaa'je täujja õhtneei arkeolooglaž paai'ki miärktõs vuu'd šõõdmest puätt pue'rben ou'dde da fi'ttjõs paai'ki historiallaš miärktõõzzâst lâssan.
Kue'stelm	+ + +	Arkeoloogla päi'kk lie kulttuurkue'stelm puärrsummus riäddõõvmmõõžž. VAMA 2021 -vuu'din lie õhttsi'žže 321 VARK-päi'kked. Tõk ou'dde kue'stelmvuu'did päaiklânji viõusab suej, ko tõk lie tuâl'jõžmošttlää'jj räauhtem. Arkeoloogla päi'kk tuejjee kue'stlmest määŋghämmsab, ou'dde tõõzz ku'kes historiallaš perspektiiv da láâ'zzte miõl keässmõõžž tõn ärra. Tuâl'jõžpaa33tõõzzi hâidduärjõs vuâitt pu'htted siõm hâaid teäddceäklõsvuu'did kue'stelmvuu'did.

4. Tällözzla vaaiktözz		
Dommtääl	0	VARK-vuu'd lie šuurmös vue'zzin samai uu'cc, ij-ga tōin leäkku jiännai miärktōs dommtäälai tallu.
Mädd- da meä'cctääl	0 + -	Mäddtääl sä'tte vuäžžad uu'cces tiänâslââ'zz VARK-paai'kid ohjjuum tuäl'jōžpaa33tōōzzi hâidduârjōōzzin, leäša tuejjeem tää'zzest tōi vaaiktōs lij samai u'cc. Ko VARK-päai'k lie mäddtäälain, koin harjjet mäddtäällmaatkcummuž, päai'k lâä'zzte tōi kie'ssemviökksažvuōđ. Mie'ccin le'ddi veidsōs VARK-vuu'did âlgg vä'loded lokku muōrrčuōppâmplaani ohttvuōđâst da čōōđted plaanid nu'tt, što vuu'd äärv jie vaartōōv. Jōs päai'k vu'vddrajjōs ij čoo'red tuäl'jōžmoštlläâ'jj rääuhtem vuu'dest, jie ođđ vaaiktōōzz šōōdd.
Pōrggâz	0	VARK-paai'kin lie illvââ vaaiktōōzz pōōrgâstoimmmjumša. Päai'k lie uu'cc da vä'lddvue'zzin tuäl'jōžmoštlläâ'jj rääuhtem. Tān diōtt jāärnaktoi'mmmjummuž rää'jteei lâä'ssrää'jtōōzz jie leäkku vue'rddemnalla.
Vooudla tääll- oou'deemvaaiktōōzz	da + + -	VARK-vuu'did vue'itet ââ'nned vuu'di kie'ssemviökksažvuōđ lâä'zztumša maatke'e'ji kō'll'jempäi'kken. VARK-päai'k vuäi'tte lâä'zzted tōi koo'ddi, ko'st päai'k lie, kie'ssemviökksažvuōđ čuä'jtee'l vuu'di vuä'mm kulttuurää'rb da historiallaš juätkkjemvuōđ. VARK-vuu'din lij vaaiktōs veidsōs infraha'ŋkōōzzi plaanummša da čōōđ viikkmo'sše.
Jäättlök	0	VARK-vuu'did ohjjoōvvi jāättlök ij ärvvtōōllmōōžž mie'ldd puä'd jiännai lâssned nu'tt, što paai'kin ij leäkku vaaiktōs oudmiärkkān čuōkkui tuō'll'jumša da teevvmō'sše.
5. Jee'res vaaiktōōzz		
Vu'vdd- da aassâmkä'ddraajās	++ + - -	Historiallaš gārad- da sijddvuu'din le'ddi päai'k vaaikte jāänmōsān vu'vdd- da aassâmkä'ddraajāz oou'dummša. Tōin ij vuäžž tuejjeed nākam tāaimaid, kook rāāšše'če tōi vä'lddkāāddlaž äärvaid da moottče vuu'd luānd miärkteeinalla. Suōjjlummuš stānad vue'zzstes historiallaš gāradmiljōō seillmōōžž da pohtt vuu'd oou'dummša oudlkā'stemvuōđ. Historiallšānji miärkteei gāardi seillamoudldōōzz lâssne da tōin vuäžžat pue'ttiāā'i'j äāi'jab ōll täss'sab tu'tk'keemteāđ. VARK-vuu'din likktōōllāmtu'mmstōōgg vuāđdā'vve tōōzz, što likktōōllmōōžž oudldem tu'tkkumšivui'm ooudāsvie'kkētet päai'k suōjjlummuž pue'rben ko tōn seeiltummšin. Tāt peejj likktōōllmō'sše âā'lab määinaid ko jee'res vuu'din. VARK-vuu'd vaaikte historiallaš kōōskōsvuu'di oou'dummša da pe'jje tōōzz määinaid. Mäddāānmō'sše puä'tte rää'jtōōzz da likktōōllāmtaarb oudlde likktōōllmōōžžī vaaiktōōzzi minimā'stem.

	-	Likktõõllmõõžž vuâđđan vuäitt lee'd tõt, što tu'tkkummšivui'm vuäžžat mätam täärkes ođđ teâđ pääi'kest le'be tu'tkkee'! tuâl'jõžpaažžtõõžž rajjsid cõõggât muđoi jijsteez prâppeei vue'zzi läppjumuž nu'tt, što tõiđ jeät piâssu teänab tu'tkkeep.
Ve'rğğnektõimmmjumuš	++	VARK-vuu'di da tõiđ õhtneeï äärvai vuämmšumuš da lokku väldmõš ouddkiõ'tte oudd mäddââ'nnem plaanummša oudlkâ'stemvuõđ.